

BISKUP FRA JERONIM LUČIĆ (o. 1575 – 1643) I NJEGOVO DOBA

II dio: POVIJESNE PRILIKE*

Krunoslav DRAGANOVIĆ (Sarajevo)

Biskup Lučić spada u slabo obrađene i malo poznate osobe u našoj crkvenoj historiografiji. Njegov lik ostaje blijed, njegov život i djelo izazivaju mnogo pitanja i dosta nepoznanica, pa i netočnosti i kontradikcija. Slika ovog tužnog viteza, za kojeg se nedaće i nesreće lijepe kao čičak za odjeću, ostavlja dojam nečega zagonetnog i nedorečenog, možda i hotimice prešućenog. Nije nam poznata godina njegova rođenja, pa ni samo rodno mjesto nije posve sigurno. Ne znamo koliko je doživio godina ni kada je točno umro; nije nam jasno ni kako je postao biskupom te kako i zašto je srušen, odnosno stavljen u mirovinu. Sigurno je da je imao tri prezimena: Bogoslavić, Lučić i „Bogol”; kakvu vezu imaju ona među sobom treba istom razjasniti.

O godini njegova imenovanja i mjestu biskupskog posvećenja postoje razna mišljenja. Sigurno je ono Farlatijevo, uzeto iz Konzistorijalnog tabularija, da je Lučić imenovan biskupom Drivasta u Albaniji, 3. 03. 1636.¹ Za biskupa je posvećen u Korčuli 17. 10. 1636, od Korčulanskog biskupa Jakova Fagagni, uz asistenciju hvarskog biskupa Nikole Đorđića (Giorgi) i makarskog fra Bartula Kačića², na temelju bule pape Urbana VIII, izdane „Romae apud S. Petrum an. ab Incarnatione 1636, Nonas Maii”. Zanimljivo je da je samo Kačić još bio u službi, dok su u korčulanski i hvarski biskupi bili već ranije umirovljeni.

* Autor uslijed bolesti nije mogao provesti konačnu reviziju teksta. Molimo čitaocima da to uvažavaju. Uredništvo.

1 FARLATUS, Daniel, *Illyrici Sacri* tomus VII, Venetiis 1769, 248.

2 Isti, spom. djelo IV, 81.

3 Isti, spom. djelo IV, 81. Dan smrti biskupa fra Tome Ivkovića bio je nepoznatog dana 1633. O njegovom smrtnom danu ništa ne piše *Farlati*, kao ni *Jelenić Julijan*, *Kultura i bosanski franjevci*, I, Sarajevo 1912: II, 1915, ni *Mandić Dominik*, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim 1967, isti, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, ni Farlatijev informator iz Bosne *Lastrić Filip*, vidi *Zirdum Andrija*, *Pregled starina Bosanske provincije*, Sarajevo 1977. – *Batinić Vjenceslav Mijo*, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, II, Zagreb, 1883, 102, navodi smrtni dan Ivkovića 8. svibanj 1634. bez navoda historijskog izvoda, ali je i dan i mjesto smrti (Jajce) netočno. Izvorom tog navoda bio je možda list fra Martina Brguljanina provincijala (*Fermentžin Euzebiје*, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Zagreb 1892, 410-411) koji piše u Rim 26. 06. 1633. da je biskup Ivković umro u selu Lučni kod Jajca „17 di Lugno” 1633. U ovom važnom službenom izvješću dogodila se neugodna omaška pera, ali ujedno i pravopisna. Ona bi se mogla čitati „luglio” (juli) ali i „giugno” (juni). Međutim „luglio” – srpanj isključeno je činjenicom što provincijal piše svoj list 26. 06.

U odsjeku o bosanskoj biskupiji Farlati govori³ o Lučiću kao upravitelju biskupije nakon smrti fra Tome Ivkovića (17. 05. 1633). Biskup Ivan Tomko Mrnjavić sjedi u Rimu a da mu noga nije prestupila granica Bosne. Farlati za svoju tvrdnju ne navodi rimska vrela, niti ih ima, već se poziva na pismo fra Filipa Lastrića iz Očevije. Lastrić je o tome nepouzdan svjedok. Bosanska stolica je nakon Ivkovićeve smrti ostala tri godine ispražnjena. Biskupijom u to doba upravlja franjevački provincijal Bosne Srebrenice, kako je to odredila Sveta stolica. Lučić je, dakle, mogao upravljati Bosnom od 1636 – 1639, kada umire biskup Ivan Tomko i nasljeđuje ga njegov nećak, fra Tomo Mrnjavić⁴. Uz to Lastrić na istom mjestu krivo govori da je Lučić posvećen za biskupa u Dubrovniku, 1635, i da je o tome vidio dokumenat („monumentum“). Farlati misli o tom, vjerujući još tada u točnost navoda fra Filipa Lastrića, da je taj zamijenio godinu njegova izbora (electionis) za biskupa s godinom njegova posvećenja za biskupa, dok je spomen Dubrovnika u tom kontekstu jednostavno ishitren.

Farlati nadalje ispravlja zabludu da je biskup „previstenski“ Hieronymus de Laert, imenovan biskupom te dijeceze u Albaniji (možda Preveza?) 18. 02. 1636.⁵, istovjetan s dravastkim biskupom Lučićem. Možda su krsno ime biskupa Laerta i godina njegovog imenovanja izazvali tu pomutnju. Uostalom, dijeceza „previstensis“ ne spada barskoj metropoliji niti se njezin biskup može obvezivati da ustanovi sjemenište i osigura dva kanonička mjesta kad je biskupija bila u krajnjoj bijedi i pod tuskom vlašću.

Farlati također ispravlja krivo napisano ime Lučića kao „Liuvichius“⁶. Uostalom, veli Farlati, akti u pogledu Lučića (kao upravitelja bosanske biskupije) nisu otkriveni (acta incomperta). Još jedna nerazjašnjena, zagonetna stvar!

Jelenić u svom kapitalnom djelu *Kultura i bosanski franjevci*, svezak I, uopće ne spominje fra Jeronima Lučića⁷. Batinić mu posvećuje jednu nepunu stranicu⁸. D. Mandić govori na više mjesta o Lučiću, raspravljajući o valu islamizacije Bosne početkom 17. vijeka⁹. Nešto dokumenata o istom biskupu donosi E. Fermendžin¹⁰. Jedini sustavni prikaz života biskupa Lučića donosi J. Buturac¹¹, istina dosta kratak ali pouzdan i rađen dobrim dijelom na temelju arhivske građe.

1633. i ne može unaprijed znati dan biskupove smrti. Preostaje, dakle, za dan smrti 17. giugno, 17. lipanj iste godine.

Taj dan potvrđuje i dosad nepoznato pismo fra Ivana Mihajlovića Požežanina od 16. 08. 1633. (Arhiv Propagande, A. P., Scritt. rif. vol. 75, f. 244). Da li iz tog pisma ili razmišljajući o lapsus calami Brnjakovićeve lista donose i *Annales Minorum*, Ad Claras Aquas, t. XXVI, 414 kao i *Ferdo Šišić*, Historijski pregled katol. bosanske biskupije do 1701., u Glasniku Zemaljskog Muzeja (G. Z. M.), Sarajevo 1933, 344 – 345. – Ujedno moramo ispraviti smrtni dan Ivkovićeve 8. 05. 1634. na našoj str. 73. koji smo bez istraživanja bili preuzeli od Batinića, Djelovanje II, 102, u točni nadnevak 17. 06. 1633.

4 FARLATI, spom. djelo IV, 196.

5 Isti, ondje.

6 Isti, ondje.

7 *Kultura i bos. franjevci*, I.

8 BATINIĆ Vj. M., spom. djelo II, 102–103.

9 MANDIĆ, *Etnička povijest*, 193, 199, 476, 527. – Isti, *Franjevačka Bosna*, 161, 183, 185.

10 FERMENTŽIN, *Acta Bosnae*, 418, 420, za tim pod Hieron. Dravastensis 426, 429, 435–437, 441, 442, 465. – Isti, *Chronicon observantis provinciae Bosnae*, *Starine JAZU*, sv. 22, Zagreb 1890, 34 ss.

11 BUTURAC JOSIP, *Katolička Crkva u Slavoniji za turskog vladanja*, Zagreb, 1970, 84–88.

Posebno mjesto među djelima našeg fra Jeronima Lučića zauzima njegovo opsežno izvješće Kongregaciji za širenje vjere, obično nazivane Propagandom. Njom se služilo više pisaca¹² u manjim izvancima i referencama. Sažet prikaz Lučićeve kanonske vizitacije, i to samo njezina slavonskog dijela, objavio je *Buturac* u naprijed spomenutom djelu. Cjelokupno izvješće po prvi put je doneseno u prvome dijelu našeg rada.

IME, MJESTO I VRIJEME LUČIĆEVA ROĐENJA

Lučićevo krsno ime ne doznajemo iz dokumenata. S druge strane, poznajemo njegova tri prezimena: Bogoslavić, Lučić i Bogol.

Prezime *Bogoslavić* nalazi se u dva prijedloga Sv. stolici našega fra Jeronima za biskupa. Prvi to čini fra Marijan Pavlović Olovčanin 29. svibnja 1623,¹³ predlažući fra Jeronima Bogoslavića za biskupa Sofije, nakon smrti glasovitog fra Petra Zlojutrića Soljani-
na. Prijedlog je imao i svoju težinu jer je Pavlović tada bio provincijal Bosne Srebrene (1623–1626). Drugi prijedlog potječe od generalnog komisara franjevačkog reda fra Benigna iz Genove, 5. rujna 1625.: „Tu se nalazi o. fra Jeronim Bogoslavić, 50 godina, u Redu 32, propovjednik; studirao je u Bologni, u Redu je bio gvardijan i definitor.”¹⁴ Fra Jeronim dolazi u prijedlogu tek na trećem mjestu, iza fra Tome Ivkovića, dva puta provincijala, i fra Nikole Brajkovića.

Ne možemo dvojiti da je Bogoslavić fra Jeronimovo pravo prezime. Nakon ta dva spomena kasnije uvijek dolazi samo prezime *Lučić*, i to vlastoručno pisano u više dokumenata.

Pojavljuje se i treće prezime, i to samo jedanput, na grobnom natpisu biskupa fra Jeronima u crkvi sv. Ivana Krstitelja, u Kraljevoj Sutjesci:

„Hic jacet Reverendissimus D. Hieronymus Bogol a Vares ord. Min. Episcopus Drivastensis. Obiit die 2. Jan. 1648.”¹⁵

Vrlo čudno zvuči da je ovaj grobni natpis pogrešan u nadnevku smrti, i to skoro za čitavih pet godina. O toj činjenici i njezinim mogućim razlozima bit će riječ u zadnjem poglavlju ove rasprave.

Nastaje pitanje odakle odjedanput prezime *Bogol*, koje se za fra Jeronimova života nikad ne spominje. Za to je morao postojati poseban razlog. Pitanje je nije li ime Bogol kratica od riječi Bogoslavić. Kratica te vrste bila bi potpuno neuobičajena, bez prese-
dana. Zato je kao nevjerojatnu i zabacujemo.

12 DRAGANOVIĆ KRUNOSLAV, Katalog katol. župa XVII. vijeka u Bosni i Hercegovini, Croatia Sacra br. 22–23, Zagreb 1944, 96, 97, 107–109, 114, – BOŽITKOVIĆ Juraj, Kritički ispit popisa bos. vikara 1339–1738, u Franjevačkom vjesniku 1934/35, Beograd 1935, posebni otisak, 67–70.

13 PANDŽIĆ BASILIUS, Relatio de Provincia Bosnae Argentinae O. F. M. anno 1623 S. Congregationi de Propaganda Fide exhibita, Mandićev zbornik, Rim 1966, 230. Tu bos. provincijal P. Marianus a Plumbo (Pavlović) predlaže za sofijskog biskupa fra Jeronima Bogoslavića iz Vareša ili fra Pavu Papića iz Sarajeva.

14 FERMENDŽIN E., Acta Bosnae 375, br. 1251.

15 BATINIĆ, Djelovanje II, 103.

Preostaje drugo tumačenje da Bogol dolazi od riječi Brgule, selo istočno od Vareša, koje je u cijelosti prešlo na islam. Iz njega potječe provincijal fra Martin Brguljanin, čija je sva rodbina, kao i braća Lučićeva, završila u islamu. Za Lučića Farlati¹⁶ i Batinčić¹⁷ drže da je rođen u Brgulama. To nije odviše vjerojatno, budući sam Lučić uvijek piše „a Varess”, a za njim i svi drugi pisci, osim dvojice gore spomenutih. Točnije je da je on rođen u Varešu, a starinom Brguljanin.

Zašto ga odjednom njegov epitaf naziva Bogol, tj. Brgule? Bilo je teško starim pravopisom napisati ono poluvokalno „r”, pa ga kod njegova zemljaka, provincijala fra Martina, Liber Archivalis, str. XXIV. ispisuje kao „a Berguch supra Vares”. Grobni natpis rješava problem drugačije i „Brgul” ispisuje kao Bogol. Jedno i drugo ime dosta je daleko od originalnog Brgule. Tim, dakako, stvar nije dokazana, ali je dano približno tumačenje. Razlog bi tomu mogao biti: za jednog biskupa nije časno što su mu sva braća prešla na islam. Prezime Bogoslavić, možda i Lučić bilo je i odviše poznato, pa javni je natpis svima vidljiv, pa ga je trebalo prikriti nekim drugim imenom, a to je Bogol, znači iz Brgula ili Brguljanin.

Kada je rođen biskup Lučić? Ni to nije nigdje u nama poznatim dokumentima zapisano. Spomenuti fra Benigno iz Genove, u svom prijedlogu Svetoj stolici god. 1625. tvrdi da fra Jeronim ima 50 godina, točnije oko 50 godina. Znači da je fra Jeronim rođen 1575. ili još vjerojatnije 1574, budući umire u siječnju 1643.

Sam Lučić tvrdi u svom dopisu Propagandi, 8. siječnja 1640, da se je prije 40 godina povratio sa studija u Italiji. To je opet približna godina iz koje s punom sigurnošću ne možemo zaključiti na godinu njegova rođenja. Ako se kući vratio s 25 godina, onda bi se to podudaralo s podatkom fra Benigna. Lučić bi bio rođen 1575. i imao bi u svemu 67 ili 68 godina života.

Jedan njegov nepomirljivi protivnik, provincijal fra Nikola Brajković, u svom pismu od 25. veljače 1635,¹⁹ upućenom iz Fojnice Kongregaciji za širenje vjere, piše kako je u Bosni i Slavoniji bila primljena s negodovanjem vijest da je Lučić imenovan biskupom. Tri su mu se rođena brata poturčila i jedan od njegovih nećaka je poslije 12 godina svećeničke službe prešao na islam. Sva mu je rodbina sklona islamu. Zato se s porugom govori kako su se pomiješale mitre i turbani. Fra Jeronim nemoćan je starac od 72 godine itd.

Brajkovićevo pismo u Rim pisano je da bi spriječilo imenovanje fra Jeronimovo koji je, uostalom, god. 1635. imao 60 a ne 72 godine. Zlobno predviđanje protivnika da bi starac-biskup mogao svojom drhtavom rukom izbosti oko kojeg krizmeniku također se nije obistinilo, premda je Lučić 1637. i 1638. krizmao preko 20.000 vjernika. Stoga s njegovom relacijom Svetoj Stolici treba biti vrlo oprezan.

16 FARLATI, *Illyricum Sacrum* VII, 248. Taj mu je podatak poslao fra Filip iz Očevije (Latrić).

17 BATINIĆ, *Djelovanje* II, 102.

18 BOŽITKOVIĆ, *spom. djelo*, 65.

19 Arhiv Propagande (A. P.), *Scritt. riferite* vol. 152, 350 r (v. bilješku 36).

Lučić je vrlo rado boravio u Požegi. Tamo je imao udatu sestru Janju, koja je bila pošla za trgovca Mateja Mihajlovića²⁰. Jedan ga dokumenat naziva „magnificus dominus”, velemožni gospodin, dakle vrlo ugledan član zajednice požeških trgovaca. Starinom je bio pravoslavne vjere te je kao mladić, možda prigodom ženidbe, postao katolikom. Iz toga braka rodilo se petero djece, tri sina i dvije kćeri. Zauzimanjem fra Marka Bandulavića („Bandinus”), sva tri sina stupila su u franjevački red: fra Ivan, najpoznatiji, vrlo ugledan čovjek i glasovit propovjednik, umro je kao prizrenski biskup; zatim fra Stjepan, te konačno treći kojem ne znamo ime, očito zato jer mu se kao apostati ime nije običavalo spominjati. Nije nam, naime, poznato da li je biskup imao ikoju sestru, odnosno prvu rodicu, od koje bi mogao potjecati dotični otpali franjevac-svećenik. Kasnije (1645) se spominju i neki drugi Lučići u Požegi, Matoš i Avram, valjda biskupovi dalji rodaci.²¹

Valja nam istaknuti da su dokumenti koji osvjetljaju fra Jeronimov život prije njegova promaknuća u biskupski red nepotpuni i oskudni. Spominje se samo da je bio gvardijanom (u Olovu) i definatorom provincije Bosne Srebrene.²² Buturac²³ tvrdi da je Lučić bio generalnim vikarom bosanskog biskupa Baličevića (†1615) i smederevskog fra Alberta Rendića († 1629) u Srijemu. Svoje tvrdnje ne potkrepljuje dokumentima, pa nam se drugi njezin dio ne čini vjerojatnim, jer poznajemo fra Jeronimove službe toga vremena. Bio je gvardijanom u Našicama i poznatim propovjednikom, opće poštovan u narodu i među mnogim svećenicima.

Glavni dio svog truda i rada posvetio je Lučić u to vrijeme Slavoniji. Tu se vodila teška borba oko uvođenja novog, *Gregorijanskog kalendara*. Uveo ga je papa Grgur XIII (1581), ali samo provođenje papinske odredbe u Slavoniji nije počelo prije konca prvog desetljeća 16. stoljeća. Novi kalendar naišao je na žestoku oporbu u jednom dijelu Slavonije, posebno u Podravini te oko Našica i Đakova. Da što više neprilika naprave katoličkoj Crkvi, kalvini su podjarivali katoličke vjernike na tvrdoglavi otpor i time predobili čak i dio katolika za svoju sektu. Nešto kasnije počela je grčka hijerarhija iskorištavati sukobe i metež oko novog kalendara, da bi nametnula svoje poreze i jurisdikciju katolicima u Slavoniji i drugdje. Objavljeni dokumenat u prvom dijelu ovog rada donekle ilustrira kritičnu fazu te teške borbe u kojoj je bio došao u pitanje i sam opstanak katolicizma u tim krajevima.

Dobar poznavalac prilika na Balkanu, papinski vizitator Petar Masarecchi (Mazarek), rodom iz Prizrena, trijezno izlaže svoje misli o uvođenju Gregorijanskog kalendara na Balkanu Svetoj stolici god. 1624.²⁴

20 BUTURAC, spom. djelo, 84. Janja je bila iz druge obitelji Lučića, možda prva rodica biskupova, tako da su njezina djeca bili samo neki daljni nećaci.

21 FERMENTŽIN, Acta Bosnae, 441, br. 1357.

22 Acta Bosnae 375, br. 1251.

23 BUTURAC, spom. djelo 84.

24 DRAGANOVIĆ, Izvešće apostolskog vizitatora Petra Masarecchija o prilikama katoličkog naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni god. 1623. i 1624., Starine JAZU XXXIX, Zagreb 1937, 1 – 48.

Katolici u Srbiji, okolica Prizrena, Čiprovac te neki obraćeni pavličani u Bugarskoj slijede novi kalendar. Ipak, ne slijede ga svi. „Oni koji ga nisu prihvatili ne daju se na to skloniti, ali će se malo po malo već prilagoditi vremenu. Ne treba ih siliti, jer su blizu heretici i skizmatici koji vele da papisti propovijedaju novu vjeru... Podravina je vrlo zadržta i zasad se ne može očekivati nikakav plod u tom pravcu. Istina je također da promjena kalendara otežava obraćenje raskolnika, može biti i nekih malobrojnih heretika na rijeci Dravi. – Tom zgodom on piše (spom. djelo, 40) da 50 sela oko Drave u đakovačkoj biskupiji drže stari kalendar i ne daju se nikako drukčije uvjeriti. Sam vizitator pokušao je i upitao jednog vjernika koje je on vjere. Odgovorio je da je kršćanin i da se drži stare vjere. Ovi siromasi vjeruju da promjena kalendara znači novi zakon i novu vjeru.”

Fra Toma Ivković, skradinski biskup i apostolski administrator Bosne, 8. ožjuka 1631. piše iz Velike²⁵ u Rim da su odredbe Tridentskog koncila proglašene u župama bosanske biskupije (to proglašenje bilo je najvjerojatnije tek neposredno prije ovoga pisma; pod bosanskom biskupijom razumijeva svakako i Slavoniju). Ženidbeni navještaji vrše se na prikladnom mjestu kad se skupi više vjernika. Ženidbene matične knjige u nekim župama već postoje, a u drugima ne. Župe su velike „dan hoda”, kuće razbacane po dolinama, brdima i šumama, izmiješane s inovjercima. U Slavoniji ima ženidbenih rastava; štiti ih turska vlast, pa se zato protiv njih ne može ništa učiniti. Slavonija je uglavnom prihvatila novi kalendar; stari se upotrebljava još u Podravini, u nekim župama i pojedinim obiteljima, pod uplivom kalvina i luterana.

Slavonija je prvi put počela voditi župske knjige vjenčanih. Matica rođenih i umrlih još uvijek nema. Poznato nam je da u cijeloj Bosni samo župa Sutjeska posjeduje sve tri matice iz 17. stoljeća. Među otpornim župama koje tvrdokorno drže stari kalendar spominje se Podgorač i Vrbica, te neke u Podravini. Izgleda da je manje otpora bilo u Srijemu. Tamo je, u župama Ljuba i Laz, novi kalendar uveo fra Vinko Bošnjak Stipančić, još prije smrti biskupa Baličevića.

Najistaknutiji borac za uvođenje Gregorijanskog kalendara u Slavoniji bio je upravo fra Jeronim Lučić. Katolički trgovci Sarajeva, Banja Luke i Požege, preporučujući fra Jeronima za biskupsku stolicu, pišu Kongregaciji za širenje vjere, 5. listopada 1633:

„Za prelata i pastira (biskupa) ne poznajemo boljega od oca fra Jeronima Lučića, redovnika velike savršenosti i kreposti; on je učinio mnoga pobožna i sveta djela propovjedajući Kristovu vjeru, posebno preko rijeke Save gdje je skoro prvi sijao sjeme katoličke vjere, osobito u Našicama, koje sada najbolje opslužuju Kristov zakon. Ovaj je otac dva puta bio kamenovan, prvi put od donatista za ljubav svete vjere i drugi put od šokaca („Zoci”) za jedinstvo u kalendaru.”²⁶ Izgleda da pod imenom donatista treba razumijevati raskolnike a pod Šokcima katolike, neposlušne u pitanju novog kalendara.

Pismo nadalje ističe da je fra Jeronim obnovio mnoge zapuštene crkve u onom kraju te samostan sv. Ante u Našicama. U njemu sada stanuju oci franjevci u lijepom broju.

25 A. P., Scritt. rif. vol. 73, 151 r -- 153 rv.

26 Acta Bosnae 413, br. 1311.

Našički samostan bili su zaposjeli Turci i držali ga oko dvadeset godina, a redovnike su protjerali.²⁷ Velikim zauzimanjem, a vjerojatno i krupnim darovima, uspio je otac fra Jeronim opet zadobiti samostan i predati ga njegovoj svrsi.

O Lučićevom djelovanju u Bosni, posebno među svojom islamiziranom obitelji, zapravo ne znamo ništa.

LUČIĆ POSTAJE BISKUPOM DRIVASTA

Skradinski biskup i apostolski upravitelj bosanske biskupije fra Tomo Ivković umire 17. 05. ili 17. 06. 1633.²⁸ Njegova biskupska stolica ostaje upražnjena tri godine. Ta okolnost pokazuje da je u Rimu bilo dosta promišljanja i borbe s raznih strana oko Lučićeva imenovanja.

Barski nadbiskup i administrator smederevske biskupije, P. Masarecchi, dao je nakon više godina prvi Sv. stolici za ponovnu kandidaturu fra Jeronima Lučića. Zadnjih godina svog života – umro je 27. studenog 1634,²⁹ Masarecchi se teško borio s bosanskom franjevačkom provincijom zbog župa u Srijemu. Njima su upravljali svjetovni svećenici, njih deset, s vikarom srijemskim Petrom Sabbatinijem.³⁰

Nadbiskup Masarecchi upravio je 1634. Sv. stolici tri pisma o pitanju župa u Srijemu. U njima se odlučno bori za pripadnost tih župa srijemskoj biskupiji i biskupijskom kleru. Piše također oštro pismo fra Martinu Brguljaninu protiv pokušaja da franjevci zauzmu sve župe kojima je od pamtivijeka upravljao svjetovni kler. Među ostalim, spominje fra Miha, rodom iz Olova, koji je iz Vukovara došao s nekoliko svojih Bošnjaka u Nijemce da zauzme župu i ondje prijetio Masarecchiju turskom vlašću, upravnom i sudskom. Odvažni nadbiskup još pred samu svoju smrt uzvikuje da će se svojom biskupskom vlašću poslužiti protiv onih koji prave sablazan i raskol u narodu. Spominje također da požeški kraj i Podravina nikada nisu pripadali Bosni nego Ugarskoj (Slavoniji), pa prema tome ni bosanskoj biskupiji. Predlaže Sv. stolici da što prije imenuje biskupa u Smederevu – dubrovački trgovci predlagali su za tu stolicu spomenutog vikara Sabbatinija – a u Bosni postavi za biskupa fra Jeronima Lučića. Nakon toga Sv. stolica opominje franjevce u Srijemu da se imaju pokoriti odredbama administratora smederevske biskupije, mons. Masarecchija. Opomena nije koristila.³¹

Tako je u Rimu slučaj Jeronima Lučića postao opet aktualnim.

Fra Jeronim, koji je već odavno u srcu gajio nadu da postane biskupom, čini novi potez. On 18. kolovoza 1633. piše mons. Ingoliju da se o Velikoj Gospi u Olovu održala skupština i da ga je narod i franjevačka provincija predložila za biskupa. Odlučili su da on pode u Rim. Međutim, protiv toga se digao fra Andrija Kamengrađanin i zapriječio

27 Našički samostan zauzeli su Turci negdje 1597., v. HORVAT KARLO, Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia – Novi historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja, Glasnik Zemalj. Muzeja (GZM) u Bosni i Hercegovini 1909, XXI, 73–74.

28 V. bilješku 3.

29 A. P., Acta, vol. 8, f. 295; DRAGANOVIĆ, Izvješće P. Masarecchija 3.

30 BUTURAC, spom. djelo 81, 83.

31 A. P., Scritt. rif., vol. 76, f. 275–279. – BUTURAC, spom. djelo 83–84.

putem provincijala da fra Jeronim pode u Rim na Kongregaciju, i to zato što fra Andrija priželjkuje tu čast za sebe.³²

Slijedeći potez za kandidaturu fra Jeronima Lučića učinili su građani „iz Bosne, Požege, Banjaluke i Sarajeva”, četiri grada, kako oni vele. To je u svemu pet potpisanih trgovaca, uglavnom iz Požege. Oni su svoju molbu upravili kardinalu prefektu Kongregacije za širenje vjere, 5. listopada 1633.³³ Pisac je očito neki svećenik, fra Jeronimov prijatelj.

Uz mnogo laskavih riječi pišu kardinalu da za biskupsku stolicu ne poznaju „dostojnijeg kandidata od oca fra Jeronima Lučića, redovnika velike savršenosti i kreposti koji je učinio mnoga pobožna i sveta djela za vjeru Krista, našeg gospodina, posebno preko rijeke Save gdje je skoro prvi sijao katoličku vjeru i obratio mnogo naroda Kristu, i to najviše u Našicama, koji sada vrlo dobro održava zakon Kristov... dva puta kamenovan za jedinstvo kalendara... obnovio mnoge crkve i samostan sv. Ante u Našicama...” Potpisnici znaju da je tajnik Propagande mons. Ingoli za Lučića, ali da nije za brzo imenovanje („per un pezzo”) Lučića za biskupa, jer postoje izvjesne poteškoće. Potpisnici zaklinju kardinala da ne odlaže za imenovanje dulje vrijeme, jer bi to bilo na veliku štetu Crkve pod Turcima i radost njezinim neprijateljima.

Valja primijetiti da „Bosna” ne postoji kao grad nego kao zemlja. Ako se pod tom riječi ima shvatiti Vrhbosna, onda ona nije ništa drugo nego stari dio grada Sarajeva. Broj potpisnika pisma također je nerazmjerno malen prema mjestima koja oni žele zastupati i stvari koju oni traže. Ipak se mora priznati da je pismo u Rimu ostavilo dubok utisak.

U to vrijeme izdaje fra Ilija Drnišanin u Jakinu (Ancona) kod Marka Slavonija *Privilegia Bosnae Argentinae*, posvećena fra Andriji Tomanoviću iz Kamengrada, kasnijem provincijalu. Kongregacija nalazi da su „ovi privilegiji bili uzrokom rekriminacija i razdora između franjevaca i biskupa, premda su obojica često bili iz istoga reda. O tome je te godine došlo do sporazuma”.³⁴

U tom se sporazumu izjavljuje da će „provincija primiti fra Jeronima Lučića i odnositi se prema njemu na običajni način kad on od svetog oca bude učinjen biskupom Drivasta i natpastirom bosanskih kršćana za koje je duhovnu upravu vršio već pokojni fra Toma (Ivković) u granicama koje je sv. Kongregacija ustanovila između skradinskog i smederevskog biskupa” (gore citirano mjesto). Fra Andrija Kamengradanin ima biti poslan u Rim kao uzročnik prepirki, njegov mještani fra Filip iz Kamengrada, nekad imenovan od generala Reda općim vizitatorom bosanske provincije, poslan je u župu Peštu, koju je on ponovno zadobio za provinciju.

Sa sjednice Kongregacije 30. srpnja 1635. odgovoreno je na molbu bosanskog provincijala (Brajkovića), koju je iznio kardinal sv. Siksta, u nekoliko točaka kako slijedi:³⁵

32 FERMENDŽIN, Acta Bosnae 412 – 413, br. 1311.

33 FERMENDŽIN, Acta Bosnae 413, br. 1311.

34 Annales Minorum seu trium Ordinum a S. Francisco institutorum, vol. XXVII (1633 – 1640), Florentiae 1940, 222. – JELENIĆ, Spomenici kulturnog rada bos. franjevaca (1437 – 1878), Starine XXXVI, Zagreb 1918, 109 – 110.

35 Isto, 222 – 223.

1. Biskup može svojom redovitom vlašću odstraniti iz biskupije neke strane svećenike sablažnjiva života.

2. „Providenje župa spada samo na biskupa a ne na provinciju niti na provincijala i definatorij spomenute provincije u to vrijeme. Da se sačuva mir i sloga te bolje upoznaju svojstva fratara koji polaze za župnike, njihova podobnost i sposobnost za duhovnu postavu može biskup (konzultirati) provincijala i definatorij, premda ne mora slijediti njihovo mišljenje”.

3. „Glede biskupa u provinciji Bosne Srebrene ne treba ih postavljati prije nego što budu saslušani fratri rečene provincije, odgovorila je sv. Kongregacija. Treba držati uobičajeni način, što znači da provincijal i definatorij toga doba predlože svetom ocu nekoliko redovnika koji će imenovati jednog od predloženih ili nekog drugog, za koga bude sudio da je korisniji Gospodinu.”

4. Dopušta osnutak samostana u Peri (Carigrad) na trošak provincije.

5. „Kad umre biskup bosanskog ili drugog naslova, upravitelj crkava u Bosni, provincijal onog vremena imenuje se apostolskim vikarom te ostaje u toj službi i jurisdikciji do imenovanja novog biskupa i vijesti o pošiljci njegovih bula. Kongregacija smatra, ukoliko se sv. ocu svidi, da molbi molitelja treba udovoljiti. Kongregacija je već ranije, 21. 04. 1634., bila predložila sv. ocu za nasljednika Ivkoviću fra Jeronima Lučića, muža ozbiljna i važna, preporučena svjedočanstvom mnogih vjerodostojnih ljudi.

Međutim, pojaviše se nove poteškoće i Lučićev izbor bude odložen. Konačno ipak bude započet proces promaknuća fra Jeronima za biskupa Drivasta, 14. siječnja 1636, na zapovijed samog pape Urbana VIII. Prigovori nekolicine bosanskih franjevac da je Lučić prestar i nesposoban za službu zbog drhtanja ruku bili su odbačeni, isto kao i pogibao da ga bosanska provincija ne prihvati i on ostane bez dovoljnih sredstava za svoje uzdržavanje. Kardinali su saslušali svjedočanstva o podobnosti fra Jeronima s obzirom na život, kreposti i znanja. Spomenuto drhtanje ruke ne priječi ga da govori misu, narod ga traži za biskupa i samo nekoliko fratara je protiv toga. Zato treba privesti kraju proces promaknuća oca Jeronima, tim više što su bila napisana pisma Bosni Srebrenoj o tome, a ne bi bilo na čast Svetoj stolici da odstupa od svojih dekreta.³⁶

Tako sv. otac konačno *potvrdi Lučićev izbor za biskupa Drivasta*, 3. 03. 1636., te dade nalog za ispovijest vjere i dispensu od nedostatka akademske titule.

Tri mjeseca kasnije Lučić bude imenovan *upraviteljem skradinske biskupije i apostolskim vikarom cijelog kraljevstva Bosne*, 23. 09. 1636.³⁷

Istoga dana nalazi Sveta stolica da se strogo imaju poštivati granice jurisdikcije između bosanskog apostolskog vikara i smederevskog biskupa, određene 11. 05. 1630. I franjevci i biskupi imaju na svaki način čuvati mir i slogu, a slično tako i sa svjetovnim klerom. Lučić treba opomenuti fra Miju Olovčića i fra Stjepana Mihajlovića da za dobro svoje duše traže odrešenje od izopćenja, pridržana apostolskom vikaru, kojim ih je

36 Annales Minorum 304.

37 Isto 306. – MANDIĆ, Franjevačka Bosna, Hrv. povijesni institut, Rim 1968, 183.

udario pokojni papinski vizitator Masarecchi zbog gonjenja nekih svjetovnih svećenika s njihovih župa u Srijemu uz pomoć Turaka³⁸.

Još prije svog biskupskog imenovanja, ali s dokumentom u ruci da je 21. 11. 1634. izabran za biskupa Drivasta, pođe fra Jeronim u *Fojnicu na dogovor s ocima provincije*, ali dođe u zao čas. On o tome piše Kongregaciji, 2. ožujka 1635, iz Kreševa.³⁹

Najprije zahvaljuje na odabranju za biskupa (zato je on „obrani” biskup) bez ikakve svoje zasluge. Pošao je iz čiste uljudnosti, ne od dužnosti u Fojnicu, ali njegova zla kob ne prestaje da ga žalosti u času kada mu je više nego ikada potreban mir. Govorio je s provincijalom Brajkovićem i fra Andrijom iz Kamengrada u prisutnosti dvojice važnih svjedoka, fra Pavla Mošunjanina (Posilović, kasniji biskup skradinski) i fra Filipa iz Kamengrada, vizitatora poslanog od generala Reda iz Rima. Pokazao je spomenuti dekret od samog svetog oca, da vide njegov sadržaj i pruže mu neku pomoć za biskupsko posvećenje i biskupsku djelatnost, kako je prije bio običaj u provinciji. Provincijal i fra Andrija, čuvši te riječi, složno ga napadoše:

„Vi ste si pribavili tu čast, a da nama nije ništa o tome poznato. Neka, dakle, oni koji su vam u tome pomogli, kraj našeg neznanja, nađu načina da vas pomognu za vaše posvećenje i druge potrebe. Mi o tome nećemo ništa da čujemo...” Štoviše, rekoše da će iz Rima pozvati mons. Tomka da osnuje svoju rezidenciju u fojničkom manastiru.

Tu se radi o nerezidencijalnom bosanskom biskupu Ivanu Tomku Mrnjaviću, imenovanom od cara u Beču bosanskim biskupom, inače svjetovnom svećeniku. Sve je to rečeno iz prkosa prema fra Jeronimu. On je imenovan, odnosno u to doba prekoniziran biskupom Drivasta u Albaniji, 20 dana hoda daleko, u zemlji njemu nepoznata jezika. Zato moli Rim da mu daju drugi biskupski naslov, „Dalme ili Rocensis”, znači Duvna ili Roškog Polja, biskupije koja odavno nije imala svog biskupa nego je njome upravljao makarski ili neki drugi biskup. Roško Polje nikad nije bilo biskupijom pa se ne zna u koju konkretnu svrhu je taj naslov izumljen. Primjećuje se također da još nije bio stupio na snagu zaključak Kongregacije od 30. 07. 1635, točka 3, te da se oci provincije nisu mogli služiti njime 15 mjeseci ranije. Možda je postojao običaj ili čak neko običajno pravo u tom smislu, koje im je dobro došlo protiv neželjenog biskupa, njihovog protivnika. Fra Jeronim je već vidio napola izgubljenu bitku te je u istom pismu izjavio da je pripravan biti smjernim podložnikom biskupa koji bi došao u Bosnu, dakako po ovlaštenju iz Rima.

U to doba započeo je carigradski *patrijarh Ćiril Lukaris* u savezu s budimskim vezirom teške progone franjevac i katolika (1635). O tome će opširnije biti govora u poslanju o poteškoćama katoličke Crkve.

Moglo bi nam se učiniti da je biskup Lučić imao oko sebe samo *nepomirljive neprijatelje* kao što su bili provincijal Nikola Brajković, fra Andrija Tomanović Kamengradanin i fra Marin Ibrišimović Požežanin. I ova posljednja dvojica postali su provincijalima Bosne Srebrene, što fra Jeronim Lučić nikada nije postigao. Među prijateljima treba na prvom mjestu spomenuti njegova nećaka *fra Ivana Mihajlovića Požežanina*, odanog

38 BUTURAC, spom. djelo 80, 81, 83, 91, 92.

39 FERMENDŽIN, Acta Bosnae 420, br. 1319.

suradnika i pomoćnika, koji mu je u starosti bio glavna potpora i utjeha. Biskup ga je najprije uzeo za tajnika, a 1648., dozvolom Svete stolice, i za generalnog vikara. „Ovaj je svojim znanjem, okretnošću i dobrim vezama u Rimu kod Kongregacije uvijek i svuda bio desna ruka svom starom i nemoćnom ujaku. Sačuvan je velik broj biskupovih pisama koja je pisao ili prepisivao fra Ivan, a Lučić samo potpisivao”.⁴⁰

Fra Ivan je tri godine studirao u Perugi (1633–1636). Bio je to čovjek plemenita duha, vrlo darovit, izvrstan govornik. Ujak je pisao o njemu kao propovjedniku „oraculo d'eloquenza”. Dobro je poznao latinski i talijanski.

Fra Ivan je svojim ugledom i dobrim vezama nastojao što bolje preporučiti i osigurati svog ujaka kod rimske Propagande. Kad je Lučić već bio designiran biskupom Drivasta, fra Ivan 10. travnja 1635. piše iz Perugie Kongregaciji da bi Lučić trebao dobiti naslov apostolskog vikara u Bosni i vlast predsjedati kapitulom Bosne Srebrene i to zato da se postigne mir i sloga u provinciji koja znatnim dijelom ne želi Lučića priznati svojim biskupom i poglavarom⁴¹. Možda predloženo sredstvo ne bi bilo loše izabrano da nema te slabe strane da zadire u prava provincije. Zato se Rim na taj prijedlog uopće i ne osvrće.

Fra Ivan se brine i za troškove opreme i uvođenje novog biskupa. On 7. lipnja 1636. moli iz Venecije Kongregaciju za oprost od pristojbe za imenovanje, jer provincija neće snositi troškove za proslavu biskupske posvete. Fra Jeronim i njegova rodbina su siromašni, a trgovac protektor, neke vrste „biskupski kum”, nije se našao. Na kraju fra Ivan ipak pronalazi trgovca dobrotvora koji je pripravan dati 80 škuda za odijelo dok o ostalim troškovima neće ni da čuje.⁴²

Tjedan dana kasnije brižni biskupov nećak piše Kongregaciji koja nije podijelila oprost od takse na biskupsku bulu fra Jeronima da će on osobno namiriti taj dug za svog ujaka samo neka bula bude što prije poslana. I doista, tih 20 škuda za bulu stiglo je iz Požege prije 29. 07. 1636.⁴³

Već kao gotovo biskup i apostolski administrator Bosne 20. kolovoza 1636. piše Lučić iz Kreševa Kongregaciji za širenje vjere da je primio bulu o svom imenovanju i sve ugovorio s makarskim i korčulanskim biskupom o svom posvećenju. Franjevci skupljeni u Olovu o Velikoj Gospi pristali su da provincija snosi sve troškove proslave. Međutim, provincijal Brajković i dalje ne priznaje fra Jeronima biskupom i bosanskim apostolskim administratorom. Kad je car u Beču nećaka biskupa Ivana Tomka Mrnjavića, *fra Tomu Mrnjavića*, imenovao smederevskim biskupom (1634), što se u Bosni i u Rimu smatralo nepravilnim i politički neoportunim, Sveta stolica nije imenovanje potvrdila tri godine. Nakon smrti Ivana Tomka, ne čekajući pristanak Rima, car Ferdinand II imenuje fra Tomu bosanskim biskupom.⁴⁴ Fra Ivan Mihajlović piše Kongregaciji da je fra Tomo neznačica i nesposoban za biskupsku službu. Sveta stolica odbija na to ovo

40 BUTURAC, spom. djelo 86.

41 A. P., Scritt. rif., vol. 12, f. 199.

42 A. P., Scritt. rif., vol. 15, f. 310.

43 A. P., Scritt. rif., vol. 15, f. 315, 330.

44 D. MANDIĆ, Duvanjska biskupija, Croatia Sacra IX–X, Zagreb 1935, 60. – BUTURAC, spom. dj. 81.

carsko imenovanje 9. 08. 1638, jer Bosnom upravlja još uvijek sposobni fra Jeronim Lučić.⁴⁵ Provincijal Brajković ne priznaje Lučića biskupom i trošak za njegovo biskupsko posvećenje, premda je zbor fratara u Olovu na Veliku Gospu pristao da provincija snosi taj trošak (Pismo Lučićevo iz Kreševa, 20. 08. 1636).

BISKUPOVANJE FRA JERONIMA LUČIĆA

Prvi mjeseci biskupske službe fra Jeronima Lučića protekli su u teškoj borbi s protivnicima u provinciji koji ga ne priznaju svojim biskupom. Doduše, provincijal Brajković nije više na životu, ali borbu protiv Lučića nastavljaju još većom žestinom članovi provincijalnog vijeća fra Andrija Kamengradanin i fra Marin Ibrišimović iz Požege. Provincija i s njom bosanski i slavonski katolici prolaze već par godina svoje neizrecivo teške časove. Progoni s turske strane postali su još nepodnošljiviji kad su im se pridružili oštri pritisci sa strane grčke hijerarhije. I sama provincija bila je nesložna i pocijepana, posebno nakon izbora Brajkovićeve nasljednika *fra Marijana Maravića*, no o tom kasnije. Maravić je učenik Lučićev i nastupa u javnosti kao njegov prijatelj,⁴⁶ dok istodobno pripravlja sebi biskupsku stolicu u Bosni.

Ipak, Lučić ima i iskrenih prijatelja u provinciji. To nije samo njegov nećak fra Ivan Mihajlović Požežanin već i bivši provincijal fra Martin Brguljanin i fra Marko Bandini-Bandulavić iz Skoplja (na Vrbasu), poznati misionar i kasniji nadbiskup Marcianopolisa (Preslav) u Bugarskoj. Bandulavić i fra Franjo Budimir, obojica definatori Bosne Srebrene, pišu Kongregaciji 18. 07. 1636: „Otkada postoji bosanska provincija nije imala tako vrijedna biskupa kao što je fra Jeronim Lučić ni komesara kao što je fra Petar Lipanović”. Uživaju opće poštovanje. Protiv njega rovari jedino provincijal fra Andrija Tomanović i njegov tajnik u ime nekolicine fratara.⁴⁷ Međutim, biskup Lučić nalazi svoje glavne štovatelje i prijatelje među svećenicima po župama.

Izvanredna zasluga biskupa Lučića bili su *kanonski pohod* i *podjela sv. potvrde*, obavljeni god. 1637. i u 4 mjeseca 1638. Biskup je tada bio u 62. i 63. godini života i dosta narušena zdravlja. Obavio ga je ponešto na konju, a najviše pješice na širokom prostoru od Sarajeva i Rame do Drine, Drave i Sane. Krizmao je 20800 vjernika, razmjerno više i teže nego njegov predšasnik biskup fra Tomo Ivković. Taj je od 56. do 60. godine starosti isto tako obišao svoj trnoviti dio vinograda Božjega i krizmao 34.474 vjernika. Obišli su podjednak broj župa u podjednako teškim, rekao bih, vrlo teškim prilikama. Pokoju župu i nisu pohodili, gdjekada iz nepoznatih razloga, ponajviše zato što dotični

45 A. P., Scritt. rif., vol. 17, f. 274.

46 Maravić koji na jednom mjestu izjavljuje da je pripravan za biskupa Lučića i svoju krv dati preporučuje vrlo snažno fra Ivana za prizrenskog biskupa i tim potencijalno udaljuje od Bosne opasnog takmaca i bespomoćnom starcu-biskupu oduzima jedinu sigurnu potporu, a imao je i bližih biskupskih naslova, kao što su duvanjski i skradinski, koje je čuvao za sebe. Još je značajnije pismo istoga fra Ivana Mihajlovića Kongregaciji u Rim od 2. 04. 1639. (kod nas br. 1, C. C. br. 10, 78) u kojem izriče tešku sumnju na provincijala Maravića koji, kako je on razumio generalnog prokuratora Reda, „sollecito levarmi via da costi, e poi con le sue furberie ha cercato di deporre quel povero vescovo e far simil smacco alla Chiesa”.

47 A. P., Scritt. rif. vol. 16, f. 20–21.

župnik, gdjekada i pobunjeni narod, nije htio priznati toga biskupa svojim zakonitim starješinom. Kod toga je Ivković imao lakšu situaciju jer ga je bila priznala cijela provincija Bosne Srebrene, pa i svjetovni kler u Slavoniji i dijelu Srijema.

Lučićev je položaj bio daleko teži. Imao je vrlo žilave protivnike u dijelu definitorija i posebno u fojničkom distriktu. Ipak je uspio ublažiti otpor i pridobiti za sebe sve župe tog samostana, osim same Fojnice. Vjernici Banje Luke poslali su čak u Slavoniju poslanstvo da ga moli za oprostjenje i pohod njihovoj župi. Ranije su to odbijali i čak pristali uz dva najžešća protivnika biskupa Lučića; ovi su pričali neku staru legendu o đavlu koji je postao biskup i vladao 30 godina. Primjenjivali su je na biskupa Lučića. Začuduje kako je moglo doći do takve zaslijepljenosti protiv tog bogobojažnog, revnog i boležljivog starca kojemu su njegovi protivnici bitno pripisivali samo jedan „grieh”: što je imenovan biskupom bez pitanja i prijedloga provincije i to u vrijeme kad još nije postojala ta odredba Kongregacije za širenje vjere. Lučić je inače zastupao ista ili slična mišljenja u pitanju župa „biskupskog stola” koje je poklanjao provinciji, te glede svjetovnog klera u Bosni, Slavoniji i Srijemu. Onu horendnu legendu, propovijedanu u Banja Luci, širila je, koliko se zna, tek nekolicina najzadrtijih neprijatelja, i to više kao propagandističku patku koja u narodu „pali”.

Župa Kamengrad, rodno mjesto biskupova ekstremnog protivnika fra Andrije Tomanića, bila je uvelike zaražena „herezom i nepokornošću.” Biskup Lučić, na usmenu i pismenu molbu naroda, zaputio se u župu uz pogibao života, barem kako je on mislio. Zvuči nevjerojatno što se zatim dogodilo. Nećak fra Andrije Kamengradanina bude nagovoren da otruje biskupa, provincijala Maravića i mjesnog župnika fra Franju Budimirovića. Kad je svoju namjeru javno ispovjedio pred narodom, pomrači mu se razum i on treći dan u očajanju umre. Ne znamo što je od toga istina, što legenda. Po Lučiću, narod potresen tim događajem na koljenima moli biskupa za oprostjenje, izmiri se s Crkvom i biskup krizma u župi 676 vjernika.

Od ostalih župa Lučić nije mogao obaviti krizmu u četiri podravske župe u Slavoniji, te u nekim krajevima u Dalmaciji, izvan granica Bosne, gdje su postojale divergencije između njega i mjesnih biskupa koji su živjeli izvan turskog područja. Uostalom, razmirice i natezanja oko vrlo često spomih granica između biskupija na turskom teritoriju bile su na dnevnom redu i sv. Kongregacije.

Izvjeshće biskupa Lučića bilo je četvrto po redu od početka 17. vijeka. Prije njega daju svoju relaciju biskup fra Franjo *Baličević* (1600), zatim fra Juro *Neretljak* i fra Pavo *Papić* (1623), za vrijeme provincijala fra Marijana Pavlovića, te biskup fra Tomo *Ivković* (1630)⁴⁸. Svako od tih izvješća ima svoju historijsku vrijednost, zbog obilja podataka koje donosi; ipak, svako od njih ima i svojih nedostataka i ne zadovoljava

48 Ta izvješća, vremenski poredana, jesu: 1) BALIČEVIĆEVO, Fra Francesco di Stefano iz Visokog, objavio KARLO HORVAT u G. Z. M., Sarajevo 1909, 68–75; 2) NERETLJAK – PAPIĆEVO, po ondašnjem provincijalu zvano i PAVLOVICEVO, najprije objavljeno od Leonarda LEMMENSE u Acta Ordinis Minorum, Ad Claras Aquas 1900, XIX, 80–84; kritično izdanje Bazilija PANDŽIČA u Mandićevu zborniku, Rim 1966, 211–234, v. našu bilješku br. 13; 3) IVKOVIĆEVO, Izvjeshće fra Tome Ivkovića, biskupa skradinskog, iz godine 1630., K. DRAGANOVIĆ, Croatia Sacra 1934, 65–78.

našu znanstvenu radoznalost u nekim pravicima. Najsistematičniji i ujedno najsuho-
pamiji je izvještaj Neretljak-Papić. Zanemaruje skoro posve statističku stranu relacije.
Baličević opet donosi mnoštvo podataka koji izvješće čine zanimljivim, gdjekada i
uzbudljivim. Donosi broj kršćanskih kuća po župama, kao i broj kršćana po kući te
broj katolika, uzevši obično po dvije do četiri osobe na domaćinstvo, što je posve krivo
imajući u vidu visoki broj članova po obitelji, i još viši na kuću ili domaćinstvo. Spo-
minje i broj krizmenika na župu, često približan. Ivković opet ima posve točne brojeve
potvrđenih, i to po mjestima gdje je krizmao, što je često bilo izvan sjedišta župe.

Lučićevo izvješće rađeno je s mukom i u brzini, pisano rukom tajnika fra Ivana iz
Požege. Odviše je shematično, zanemaruje brojeve, osim krizmenika i fratara koji
prisustvuju sv. obredima. Taj posljednji broj ima pokazati da velika većina bosanskih
franjevaca prima i priznaje biskupa Lučića. Iznosi i nekoliko nepoznatih, važnih poda-
taka kao onaj o prastarj župi Kuzmadanje (sv. Kuzma i Damjana) sa sjedištem u Ko-
mušini. Sva navedena izvješća, kao i ona kasnije, omogućuju nam da ispravimo poneku
pogrešku u izvješćima i ustanovimo opći položaj katoličke Crkve u XVII vijeku. Bosan-
sko se katoličanstvo u tom stoljeću nalazi u stalnoj obrani koja je čvrsta i grčevita s
povremenim, rekao bih, neizbježivim gubicima uz stalan pritisak turske vlasti koja
favorizira, već po svojoj naravi, prelaz na državnu vjeru islam. Ne smije se zanemariti ni
bolji juridički položaj sljedbenika „grčkog zakona” (vjere) nakon sporazuma osvajača
Carigrada Mehmeda II el Fatih sa carigradskim patrijarhom Genadijem II, 1453. Time
se pružila mogućnost grčkoj hijerarhiji da uz pomoć turske vlasti nametne svoje poreze,
upliv, obrede i jurisdikciju „latinskom miletu” (katolicima). O tom nam rječito svje-
doči Lučićev dokumenat od 25. lipnja 1629. (kod nas br. 2, C.C., sv. 10, 78 – 84). Ti
pokušaji traju do zadnjih desetljeća XVIII vijeka, kada prestaju⁴⁹.

Govoreći o broju katoličkih vjernika u izvješćima u Rim valja spomenuti da su ti broje-
vi dosta puta nepotpuni i nesigurni. Prvi koji namjerno uz broj katoličkih kuća donosi i
broj katolika jest provincijal fra Marijan Maravić (1655)⁵⁰, ali i on na nespretan i skoro
neupotrebljiv način. On npr. nema broja kuća i katoličkog stanovništva po župama ne-
go po samostanskim distriktima, a mi odmah izračunavamo koliko osoba otpada na
jednu kuću, odnosno domaćinstvo. Evo nekih primjera:

Distrikt Fojnica, župa 12, kuća 5675, duša 12781, na kuću 2,49

Visoko	5	2603	11650	4,48
Kreševo	5	700	6500	8,01
Sutjeska	9	2228	18940	8,58
Modriča	4	112	1342	11,90
Olovo	3	391	5063	12,96

49 BENIĆ Bono, Ljetopis sutješkog samostana, Sarajevo 1879, 184–196; JELENIĆ, Kultura i
bos. franjevci I, 191–194; PRELOG Milan, Povijest Bosne, II, Sarajevo 1912, 191–194;
JASTREBOV, Sadržaj fermana, koje je sebi izradilo katol. sveštenstvo prema pravoslavnom
mitropoliti hercegovačkom i bosanskom, Beograd, Glasnik Srp. Učenog Društva, Beograd
1880, B. 48, 405–419; FABIJANICH, Firmani inediti dei sultani di Constantinopoli ai con-
venti francescani di Bosnia ed Erzegovina, Roma 1898; MATASOVIĆ, Regesta fojnicensia,
u Spomeniku S. K. A., B. LXVII, 57–431.

50 FERMENDŽIN, Acta Bosnac, 475–480, br. 1420.

Zbog brojnosti djece u ondašnjim katoličkim obiteljima, niski brojevi osoba kao u fojničkom i visokom okružju posve su isključeni, ostali su brojevi mogući i vjerojatni, tim više što su postojale i zadružne kuće. Broj kuća i duša kod Modriče je također nemoгуć 20 godina kasnije, u izvješću fra Nikole Ogramića-Olovčića, samo jedna modrička župa Tramošnica ima 6300 vjernika⁵¹. Ogramić-Olovčić ujedno je prvi bosanski biskup koji donosi broj vjernika za svaku pojedinu župu i to bez uočljivih problema, koji su prisutni u drugim izvješćima.

U pobližu analizu statistika koje nam pružaju crkvena izvješća XVII vijeka ne možemo ovdje ulaziti. Još su zanimljivije relacije XVIII i XIX stoljeća, koje donose podatke o porodajnosti i smrtnosti hrv. katoličkog življa Bosne i Hercegovine. Podaci su parcijalni, pa ih treba obrađivati s potrebnom pažnjom. Tu se nalaze, doduše, rijetki, ali potpuno neiskorišteni demografski podaci bliže prošlosti nekih naših krajeva.

ODSTRANJENJE BISKUPA LUČIĆA – DVA NESTALA BISKUPA

U času kad se zaslužni starac-biskup Lučić nakon uspješno obavljene kanonske vizitacije mogao ponadati boljim i mirnijim vremenima u svojoj biskupiji, dogodilo se upravo protivno. Bio je uklonjen s bosanske biskupske stolice i to na neuobičajen način.

Car Ferdinand II kao ugarsko-hrvatski kralj imenovao je na molbu svog miljenika *Ivana Tomka Mrnavića* njegova rođaka, navodno nećaka, fra Tomu Mrnjavića⁵² smederevskim biskupom 1643. Nakon smrti njegova zaštitnika Ivana Tomka (1. 04. 1637) premjestit će ga na bosansku stolicu. Nakon duljeg oklijevanja potvrdi Rim *fra Tomu za bosanskog biskupa*, 3. 10. 1638, te je konačno 1639. mogao biti posvećen za biskupa u Šibeniku⁵³.

Već smo prije spomenuli da nam put fra Jeronima Lučića do biskupske stolice ostaje ponešto nejasan uslijed pomankanja dokumenata o tom procesu. Još više nam je nejasno njegovo skidanje s biskupske stolice, dvorske i svećeničke spletke oko toga te nedostatak određenih dokumenata. Uza sve to, ipak se daju utvrditi neki važni potezi u toj igri.

Dva ugledna bosanska franjevca, stari protivnici Lučićevi, tuže ga kod Kongregacije u doba njegove kanonske vizitacije i poslije da je star, bolestan i posve nesposoban za vršenje biskupske službe. Sama tužba i njezin pobliži sadržaj nije nam poznat. Čudno je kod svega samo to kako je zaštitnik i prijatelj biskupa Lučića, zaslužni dugododisnji tajnik Kongregacije, mons. Francesco Ingoli, koji je godinama slijedio kampanju protiv Lučića koju su vodili fra Andrija Kamengrađanin i fra Marin Ibrišimović Požežanin – provincijal fra Nikola Brajković već je umro prije 25. 05. 1638. – te vidio sve njihove loše strane, na kraju napustio svog toliko cijenjenog štitićenika. To biva upravo u času kad je biskup Lučić krizmenim putovanjem, skopčanim s toliko žrtava a i uspje-

51 JELENIĆ, Spomenici, Starine 36, 146.

52 Neispravno se uobičajilo pisati ime biskupa „Mrnavića”. On se uvijek potpisuje MARGNAVICH, dakle Mrnjavić. Mrnjavići ili Mrnjavci u Bosni i Dalmaciji pišu se tako uvijek, dakle sa „NJ” a ne sa „N”.

53 FARLATI, spom. dj. IV, 81. – MANDIĆ, Franjevačka Bosna 184.

ha, pokazao svoju vrijednost. Ujedno je imao kraj sebe sposobnog i vrlo odanog pomoćnika, fra Ivana Mihajlovića, kojega je predložio za svog generalnog vikara i koji je mogao nadomjestiti mnogo od toga što Lučićeve slabosti i dob nisu više dopuštale.

Pojavila se jedna druga, nesretna okolnost za Lučića. Laskanjem i vezama nerezidencijalnog bosanskog biskupa Ivana Tomka, čiji je bilo kakav pisani dokumenat o biskupskom djelovanju u Bosni Farlati uzalud tražio,⁵⁴ postao je njegov rođak fra Tomo Mrnjavić, najprije smederevski pa bosanski biskup, nepotvrđen od Svete stolice i nezaređen, te je *besposlen čekao* u nekom bosanskom samostanu svoj čas. Bio je to čovjek osrednjih sposobnosti i nevelikih zasluga, a uz to prilično star i nezdrav. Treba pretpostaviti da je car urgirao u Rimu da njegov neaktivni bosanski biskup bude konačno priznat od Svete stolice i ređen za biskupa. Kad je Rim na navaljivanje carskog dvora popustio, našla su se u *Bosni dva biskupa s istom jurisdikcijom*, od kojih je jedan bio suvišan. Žrtvovan je stariji od njih, čovjek tužen toliko puta i s toliko strana, zazoran caru i kralju. Istina, Kongregacija mu je priznavala nevinost i zasluge te nije smio biti ponižen ili kažnjen, ali ipak je maknut s mjesta na kojem je smetao višim interesima.

U tu svrhu izabran je neobičan put: *Lučić nije bio maknut sa svog mjesta niti mu je bio dan dekret o umirovljenju*. On je jednostavno „stavljn na led”, postavši nepotrebnim kraj jačeg, imenovanog od cara i potvrđenog od Rima, koji nosi naslov bosanskog biskupa, a ne kao Lučić drivaškog u Albaniji i upravitelja Bosne. Tu se nalaze i brojni, vrlo aktivni neprijatelji.

Prvi koji se domislio jadu i shvatio tragiku situacije bio je njegov odani generalni vikar *fra Ivan iz Požege*. Iz Asiza piše u Rim⁵⁵ snažno i očajno pismo, žali se nad takvim nepravilnim i neobičnim postupkom. Sumnja i u provincijala Maravića, učenika Lučićeva, koji se izvana ponaša kao prijatelj biskupov, dok mu u isto vrijeme oduzima jednu valjanu pomoć kod Kongregacije. Da li je tada znao ili nije, nije sigurno, ali se zna da je on već prije bio fra Ivana predložio Rimu za prizrenskog biskupa⁵⁶ najpohvalnijim riječima i uz potpise četvorice vrlo časne braće, koji sigurno nisu pogadali zadnje misli tog starog i sposobnog političara: ostaviti starca Lučića bez prave pomoći u već izgubljenoj poziciji i maknuti jednog opasnog takmaca za bosansku stolicu za kojom je smišljeno i uporno težio. Dakako, tom zgodom nije mogao misliti, a još manje željeti, da će imenovanje fra Ivanovo prizrenskim biskupom i putovanje u tu svrhu svršiti tragično po plemenitog fra Ivana. Nikad se nije saznalo kako i gdje je ubijen novi biskup: da li na putu u Rim ili već po dolasku u Prizren od tamošnje fanatizirane mase, premda je Rim opetovano stvar urgirao.⁵⁷

54 Isti, na istom mjestu.

55 A. P. Scritt, rif. vol. 160, f. 307 r. od 2. 04. 1639., V. kod na br. 1. u C. C. 78.

56 FERMENDŽIN, Acta Bosnae 426, br. 1327. Supotpisnici su prijatelji Lučića i Mihajlovića i sigurno nisu shvaćali zadnje misli starog političara koja je zapravo tražila svoju korist u tom nako nesebičnom aktu.

57 Rim urgira rasvjetljenje umorstva biskupa fra Ivana Mihajlovića, v. reference kod BUTURCA, spom. dj. 96, nota 136. Tvrdi da je ubijen u Prizrenu u jesen 1643. i da franjevci ništa nisu mogli doznati o njegovoj mučeničkoj smrti (Buturac, isto mjesto). BOŽITKOVIĆ, spom. dj. 70, slijedi FERMENDŽINOV Chronicon, 38: „Mih. na putu u Rim iščeznu 1643. Premda se o njemu mnogo istraživalo, nikada se nije moglo ništa saznati.” Bečka nuncijatura također istražuje stvar bez rezultata. Kod nje je optužen fra Marin Ibrišimović da je na neke načine

Čudnom igrom sudbine još se jedan mladi i poletni biskup, *fra Pavao Posilović* (Mošunjanin) iz Glamoča, mogao fra Marijanu Maraviću, najprije duvanjskom (1645) i zatim bosanskom (1647) biskupu⁵⁸ učiniti nezgodnim takmacem za biskupa u Bosni. Svojim dobrim vezama, da ne reknemo intrigama, on uspijeva micati fra Pavu s jedne stolice na drugu. Konačno on kao skradinski biskup doživljuje svoju Golgotu za vrijeme vrlo krvavog kandijskog rata (1645–1669) na mjestu i u vremenu koje možemo samo naslućivati. Drugi mučenički biskup koji je netragom iščezao u manje od 5 godina u mučeničkoj povijesti bosanske Crkve!

Fra Pavao Posilović rođen je u Glamoču, u Bosni, oko 1597, studirao u Italiji, jedno-glasno predložen za skradinskog biskupa i imenovan 1642. Prevodilac duhovnih djela (*Cvjet od koristih duhovni i tijelesnije*, 1647, posvećeno caru Ferdinandu; *Naslađenje duhovno*, Mleci, 1639, i više kasnijih izdanja u starobosančici). Čovjek izvanredne dobrote i blagosti. U raznim je zgodama upravljao nekima od osam biskupija pod Turcima, kako se već sviđalo moćnijim faktorima od njega (skradinska, kninska, duvanjska, krbavska, bosansko-slavonska, dijelovima splitske, ninske i trogirске biskupije). Nije imao stalna prebivališta, ali znatan dio svog biskupskog života provodi u samostanu Rami kao dijelu duvanjske biskupije, čijim je biskupom imenovan 1655. „U Rami je doživio mnogo neprilika od bosanskog biskupa Maravića, koji se obraćao i na Rim i na carski dvor u Beču da ga istjera iz ramskog samostana”⁵⁹. Narod i provincija stoji čvrsto uz biskupa Posilovića, ali uzalud. Turci su za kandijskog rata pripisivali svu djelatnost primorskih serdara zakulisnoj franjevačkoj djelatnosti. Žrtva tih progona bio je upravo biskup fra Pavao koji se pred smrt nalazio baš u Rami.

Postoje neslaganja o datumu njegove smrti, dok o samom mjestu njegova preminuća nitko ne zna ništa. Sigurno je samo to da se u Rimu već 26. veljače 1657. raspravlja o njegovu nasljedniku. Znači da je umro koncem 1656. ili najkasnije početkom 1657. Gdje i kada, o tome vrela šute. O tome najviše raspravlja vrijedni o. fra Miroslav DŽAJA.⁶⁰ Isti (s. 424) citira D. MANDIĆA kako Posilović bježi iz opsjednutog Skradina te „konačno nakon mnogo pregovaranja i ponižavanja od strane bos. biskupa Maravića dobiva pravo da rezidira u ramskom samostanu, ali nije dugo uživao teško stečeni mir, jer je brzo umro.”

umiješan u nestanak fra Ivanov a ima na sebi kao redovnik i drugih ekscesa. Htio je da na svaki način postane pomoćni biskup u Bosni pomoću cara, ali mu je to uspjelo zapriječiti. (A. P., Scritt. rif. vol. 93, f. 120; Beč, 17. 02. 1646) Fra Marin ipak ostaje čist u Rimu od te aфере, jer na 17. 06. 1647. biva promaknut za beogradskog biskupa, upravitelja smederevske biskupije i vikara Ugarske pod Turcima (A. P., Acta, vol. 17, f. 457 v.). Fra Marin piše bečkoj nuncijaturi 25. 10. 1645. da se „danas već točno zna kako je Mihajlović poginuo – na žalost o tom ništa poblizje ne govori – i kako je njegova, fra Marinova, nevinost posve dokazana” (A. P., vol. 126, f. 163r.).

58 FARLATI, spom. dj. IV, 82.

59 MANDIĆ D., Duvanjska biskupija od XIV–XVII stoljeća, Croatia Sacra V, Zagreb 1935, 70. – Isti, Hercegovački spomenici franjev. reda iz turskog doba I, Mostar 1935, 150.

60 DŽAJA fra Miroslav, Biskupov grob – lokalitet u Livnu, Dobri Pastir, god. XV–XVI, Sarajevo 1966, 419–426. – O spisateljskom radu fra Pave Posilovića vidi KOLENDIĆ P., Posilović i njegovo Naslađenje, Rad JA sv. 206. Obitelj Posilovića, iseljena iz Glamoča najprije u Dalmaciju, dala je jednog senjskog biskupa, Jurja (1876–1894), koji kasnije postaje zagrebačkim nadbiskupom (1894–1914).

DŽAJA otkriva mjesto u livanjskoj tvrđavi, starom Bistričkom gradu, koje domaća predaja naziva „biskupovim grobom” ili, po domaćim muslimanima, „grobom (mezarom) dobrog čovjeka.” Mjesto se nalazi u neposrednoj blizini stare džamije, koju je po tradiciji spalio Stojan Janković sa svojim serdarima. Livno je bilo po oslobodenju Klisa sjedištem kliškog sandžaka, pa su tamo osumnjичeni ljudi bili zatvarani i sudeni. Na grobu je bila ploča bez križa i natpisa, koja je kasnije prekapanjem nestala.

BISKUP LUČIĆ U MIROVINI

Kongregacija za širenje vjere bila je god. 1639. dala nalog biskupu fra Bartolu Kačiću da ispita Lučićevu sposobnost za dalje vodenje biskupije, odnosno povjerenog mu vikarijata. Stvar očito nije tekla Lučiću u korist i završila je tek 1640, kad je ionako sve već bilo prekasno.

Biskup Lučić je pod turskom stražom voden u Budim, pred vezira. Bio je uvjeren da ga njegovi protivnici fra Marin Ibrišimović i fra Andrija Kamengradanin te četiri definitora na svaki način žele ukloniti iz biskupske službe pa ga zato kleveću u Rimu i kod turskih vlasti.⁶¹

Da donekle zaposli već otpisanog biskupa Lučića, Kongregacija mu povjerava istragu o čudotvornoj Gospinoj slici iz Zvornika, koja se tada već nalazila na Gradovrhu kraj Gornjih Soli (Gornja Tuzla). Lučić podastire dosta opsežno izvješće Svetoj stolici od 29. rujna 1639. iz Sutjeske,⁶² koje ona zabacuje⁶³ i smatra ništetnim iz formalnih razloga, a očito ih smatra nezrelim i naivnim. Tim je ona samo dobila potvrdu da Lučić nije više sposoban za upravu biskupije. Ipak, samo izvješće ima i pokoju vrijednu vijest o sv. Mariji u Zvorniku („Zvonik”), obitelji Maljašević i glasovitom biskupu-misionaru u Bugarskoj, fra Petru Zlojutriću Soljaninu. Dokumentat provincijala fra Jure Divojevića o sazivu provincijalnog kapitula, god. 1539, MANDIĆ D. smatra dovoljno zasvjedočenim⁶⁴ dočim ga BOŽITKOVIĆ⁶⁵ u posvemašnjem nedostatku drugih svjedočanstava smatra dvojbenim.

Jedan od zadnjih i važnih akata biskupa Lučića jest njegova svečana izjava od 29. travnja 1639. u Požegi kojom on provinciji Bosni Srebrenoj, na ponešto neuobičajen način, predaje pet župa biskupskog stola u slavonskoj Posavini i daje ih odmah u Rimu registrirati⁶⁶. Izjava glasi (u prijevodu):

„Slava Bogu!

„Ovim našim listom izjavljujemo svima nepokolebivom vjerom da su dolje navedene župe Požega, Ratkov Potok, Garčin, Dragotin i Selca uvijek spadale samostanima fratara sv. Franje, maloj braći u Velikoj i Našicama, između rijeka Save i Drave, što znam kao starac sa 50 godina provedenih u redu sv. Franje; budući su spomenuti samostani i domovina imali malo pripadnika Reda, bosanski biskupi su malo po malo

61 BUTURAC, spom. dj. 87.

62 FERMENDŽIN, Acta Bosnae 426 – 429, br. 1328.

63 Starine JA, sv. 36, Zagreb 1918, 114.

64 MANDIĆ D., Franj. Bosna 161.

65 BOŽITKOVIĆ, Kritički ispit popisa vikara 43.

66 A. P., Scritt. rif. vol. 320, f. 218. Kod BUTURCA, spom. dj. 89.

otudili i uzurpirali dotične župe rečenim samostanima, koji se nisu mogli uzdržavati i odgajati mladež u onim krajevima a da se spomenute župe ne vrata samostanima Velika i Našice. I zato ocima tih samostana dajemo svjedočanstvo ovim pismom i ovjerovljujemo ga našim pečatom i potpisujemo vlastitom rukom da dugujemo spomenute župe rečenim samostanima. U vjeru čega itd.

Dano u Požegi 29. travnja 1639.
Mjesto pečata.

Fra Jeronim, biskup Drivasta
upravitelj Bosne i Slavonije”

BATINIĆ (Djelovanje, II, 103) popraćuje ovaj čin biskupa Lučića riječima: „...tjeme (on) odaje pravu nesebičnu ljubav prema svojemu Redu, premda je i njemu moglo dobro ići u prilog to prisvajanje”. Ovdje bi bilo potrebno jedno tumačenje. Provincija je opskrbljivala klerom i biskupiju i samostane i župe, pa nije jasno kako je moglo doći do nestašice redovnika upravo po samostanima, a ne i u biskupiji i po župama. O daljem razvoju župa biskupskog stola i biskupa Lučića, već umirovljenika, bit će kasnije još govora.

Kad se Sveta stolica konačno odlučila da nakon toliko godina prizna biskupa fra Tomu Mrnjavića, bivšeg smederevskog i kasnije bosanskog biskupa, zakonitim i stvarnim bosanskim biskupom (3. 10. 1639), zapovjedila je novom biskupu da ima dužno poštovanje i živi u dobrim odnosima sa svojim predšasnikom. Da unaprijed ukloni razloge mogućih nesporazuma i sukoba, zabranila je starom biskupu Lučiću da pontificira i vrši izvjesne biskupske obrede bez dopuštenja novoga biskupa ili izravno Svete stolice. Uza sve lijepe izraze o ljubavi i poštovanju prema starom biskupu, Mrnjavić nastupa tvrdo i nemilostivo prema svom predšasniku, koji je u međuvremenu djelomično administrirao u bosanskoj biskupiji, valjda prije biskupskog redjenja fra Tomina u Šibeniku, u ožujku 1640, ili kada ga je brzo zatim udarila kap⁶⁷. Prijetio mu je čak cenzurama i drugim crkvenim kaznama u koje može upasti ako bi slao sveto ulje kojem župniku ili mu ne bi dostavio biskupske paramente potrebne za dijeljenje sv. krizme i svećeničkog redjenja.⁶⁸

Odgovarajući na gornji list, Lučić piše 4. srpnja 1640.⁶⁹ Kongregaciji u Rimu da je primio jedan od njezinih listova i sve učinio kako se od njega tražilo. Povukao se u ovaj samostan (Sutjesku) kao pustinjak, okrutno ismijan od svih, „podigavši oči u nebo, predao sam se u ruke Božjeg Veličanstva. Govorio sam s bosanskim biskupom o miru u ovoj provinciji i našao ga u tome dobro raspoložena, ali ne i one oko njega koji ga sile da čini ono što čini” (misli tu na fra Andriju Kamengradanina, njegovog generalnog vikara, i fra Marina iz Požege, fojničkog gvardijana). Uostalom, neka čini kako mu se sviđa, on, Lučić, ne misli se svađati ni s kim, najmanje s gvardijanima koji uzdržavaju provinciju. Obećali su mu dati jednu župu za uzdržavanje, ali gvardijani nisu s tim zadovoljni pa ne znam što će učiniti. Što se tiče njegove biskupske vlasti nije je upotrijebio otkada je došao novi biskup (dakle su optužbe bile neistinite) i on nije tako

67 FERMENDŽIN, Acta Bosnae 447, br. 1369.

68 Isti, 432, br. 1334 od 14. 04. 1640.

69 Isti, 432, br. 1335, od 14. 04. 1640.

zalupan da ne bi znao što mu je činiti. Na kraju toplo zahvaljuje na 100 škuda koje mu je donio iz Rima nećak fra Ivan.

Istoga dana, 4. srpnja 1640, piše Lučić Kongregaciji⁷⁰ da je nakon imenovanja novoga bosanskog biskupa fra Tome Mrnjavića ostao ne samo bez biskupske službe nego i bez sredstava za život, pa zato moli novčanu potporu. On sada živi u sutješkom samostanu kao privatna osoba. Gvardijani preko Save, u Velikoj i Našicama, kao i tamošnji franjevci, suosjećaju s njime i žele da on stanuje među njima.

Lučić je, istina, već ranije, 8. 04. 1640,⁷¹ dobio od Kongregacije 100 škuda za uzdržavanje, ali ovi ne dostaju u godini dana za same darove Turcima.” Ovim novcem branim najprije čast Božju, a onda svoj jadni i nesretni život, pošto me sami Turci još uvijek priznaju biskupom ovih krajeva i ne znajući ništa dalje traže običajne darove. Živimo među sabljama Turaka i oni nas ne puste živjeti ako im uvijek ne dajemo mnogo novca... Preko 40 godina trudio sam se u vinogradu Gospodnjem da nikad nije imala mira moja duša. Dosada se nisam ni s kim borio (svadao) niti to mislim ubuduće činiti...”

U početku bilo je slabo provideno od strane Rima i provincije za uzdržavanje umirovljenog i ostarjelog biskupa. Uslijed labavih i nesigurnih veza s Kongregacijom, ona je gdjekada tražila od novoimenovanog biskupa „in partibus infidelium” da se njegova obitelj, ako je bila imućna, obveže da će pridonositi uzdržavanju svoga sina biskupa. Takav je slučaj bio s nećakom fra Jeronimovim, fra Ivanom Mihajlovićem iz Požege. Njegov otac Matej, požeški trgovac, pismeno se obavezao da će za uzdržavanje prizrenskog biskupa dati svoj vinograd, oranice i livade, aktom od 12. 06. 1643, pred katoličkom trgovačkom općinom u Požegi⁷².

Nalazeći se u teškoj oskudici, moli biskup Lučić osobno, a slično tako i preko svog nećaka fra Ivana iz Požege⁷³, da mu se dopusti da pomaže u biskupskim funkcijama bolesnom i odsutnom biskupu fra Tomi Mrnjaviću, posebno u smederevskoj biskupiji i južnoj Ugarskoj. Rim ne želi ulaziti u delikatne odnose između te dvojice biskupa te molitelja upućuje da stvar uredi izravno s iznemoglim ordinarijem. Međutim, moćna okolina biskupa fra Tome neće da čuje o biskupu Lučiću i tako ta stvar bude odbijena.

Umjesto toga, ordinarij i njegovi pomoćnici nude fra Jeronimu župu Dragotin za uzdržavanje, nazivajući je „najodličnijom župom” u biskupiji, koja godišnje nosi 200 škuda. Tim svojim tobožnjim prijateljima odgovara Lučić iz Sutjeske, 30. ožujka 1641, da iz dodijeljene mu župe dotada nije primio ni novčića, a ona da može godišnje donijeti 50 do 60 škuda, što mu nije dosta ni za same darove Turcima i za obranu svog jadnog života⁷⁴. Kasnije će pisati u Rim da mu župa Dragotin zbog teške nerodice nije poslala ništa. „O sebi i o svom životu mogu reći da živim kao siromah u bijedi, ne imajući dosta ni kruha za život. Župa koja mi je dana, ove godine upala je u glad radi

70 A. P., Scritt. rif. vol 401, f. 88. rv, 89 r.

71 FERMENTŽIN, spom. dj. 431, br. 1333.

72 A. P., Scritt. rif. vol. 179, f. 79 – 80. – BUTURAC, spom. dj. 96.

73 A. P. 20. 10. 1640., Scritt. rif. 305 r, 310 v. – 30. 03. 1641., FERMENTŽIN, spom. dj. 434-435, br. 1340. – 15. 08. 1642., FERMENTŽIN, spom. dj. 411, br. 1356.

74 FERMENTŽIN, spom. dj. 434 – 435, br. 1340.

posve slabe žetve i ono malo što je rodilo nije dosta ni za same Turke, pa kako ću onda još ja živjeti?”⁷⁵

Pet dana kasnije piše Lučić svoje zadnje pismo u Rim, moleći opet da može vršiti biskupske funkcije kamo ne može stići bosanski biskup (fra Toma), koji uopće ne može nikuda hodati nego stoji na jednom mjestu.⁷⁶ To je ujedno zadnje Lučićevo pismo u Rimu, dok u domovini uopće nema od njega ništa pismeno sačuvana.

U pitanju vraćanja šest uzurpiranih župa, kako tvrdi Lučić, samostanima u Velikoj i Našicama za održavanje redovničkog podmlatka, očito stari biskup nije imao sreće. Ne veli on koji je to biskup bio učinio. Kako izgleda, bio je to fra Tomo Ivković koji je inače prije imenovanja biskupom dva puta obnašao čast provincijala Bosne Srebrene. Od nekih 60 do 70 župa u Bosni i Slavoniji šest je župa bio odredio za održavanje biskupa („biskupskog stola”), među kojim Jajce i Banja Luku te četiri župe u Slavoniji.⁷⁷ Upravo ulaznje u delikatno i zamršeno pitanje održavanja biskupije, provincije i redovničkog naraštaja zaslužilo mu je nimalo laskavi spomen u starim bosanskim zapisima da je „neprijateljski progonio braću”.⁷⁸ Fra Jeronim Lučić bio je pošao drugim putem: vratio je spomenutih šest župa, kojima su upravljali franjevci, slavanskim samostanima, ali je odmah „biskupskom stolu” pripisao četiri župe svjetovnog klera u Podravini, koje ga, uostalom, nisu priznavale svojim nadležnim biskupom, možda na temelju neopravdanih razloga. Volio je svoj Red i provinciju Bosnu Srebrnu, velikodušno joj prepuštao župe i vjerovao u njezinu neophodnu potrebu za spas Crkve i naroda, iako je imao dosta toga pretrpjeti, ne samo od pojedinih uglednih franjevaca nego i od same uprave provincije. I kao biskup, iako rijetko, znao je doći u sukob s provincijom zbog samovoljnog postavljanja župnika i kapelana bez njegovog znanja i odobrenja.⁷⁹

Za svećenički podmladak biskupijskog klera nitko se u domovini nije brinuo, ni biskup ni itko drugi, osim možda sporadično siromašni roditelji samih svećeničkih kandidata u krajevima bliže moru. Sva briga za njih bila je prepuštena Svetoj stolici i njezinim sjemeništima u Italiji.

Zadnji zabilježeni javni crkveni čin biskupa fra Jeronima Varešanina bila je „posveta križeva u manastiru sv. Ivana Krstitelja u Sutjesci, 3. 05. 1642, i to velikog srebrene, zatim mjedjenih i drvenih, među kojima i jednog velikog od drveta, koga učini blaženi fra Anđeo Zvizdović, veoma zlamenitog protiva oblaka i grada.”⁸⁰

Na kraju treba ustanoviti dan smrti biskupa Lučića, patnika i čovjeka boli.

75 Isti, spom. dj. 441, br. 1355.

76 Isti, spom. dj. 441, br. 1356 od 15. 08. 1642., Olovo.

77 A. P., Scritt. rif., vol. 157, f. 231, 254. – BUTURAC, spom. dj. 90. – Provincijal Maravić na općem zboru franjevačkog reda u Rimu 1639. daje statistiku Bosne Srebrene: ona ima 17 samostana i 100 hospicija-župa (ne samo u Bosanskoj biskupiji nego i u Hercegovini i Dalmaciji), 412 članova (svećenika, klerika i braće). Od zadnjeg općeg zbora umrlo 69, znači više od jedne šestine, znak izvanredno teškog stanja u zemlji, posebno među katolicima.

78 BOŽITKOVIĆ, spom. dj. 63.

79 A. P., Scritt. rif., vol. 157, 223, iz Požege 28. 03. 1638. – Lettere volg, vol. 18, 75–76, i vol. 23, f. 50.

80 Glasnik Zemaljskog muzeja (G. Z. M.), Sarajevo 1890, 39.

Već smo spominjali vrlo prijeporni latinski natpis⁸¹ na njegovu grobu:

„Ovdje leži Prečasni Gospodin Jeronim Bogol iz Vareša, Reda manje braće, biskup Drivasta. Umrije 2. siječnja 1648.”

FARLATI (spom. dj. VII, 248) donosi gornji natpis, kako izričito veli, po fra Filipu Očevcu (Lastrić) opisujući točno mjesto biskupova groba na strani Evandjelja glavnog oltara u samostanskoj crkvi u Sutjesci. Fra Filip, i sam povjesničar, sigurno je točno pročitao biskupov epitaf („distinctissime”). Zaveden natpisom koji je već dulje vremena bio na grobu, zastupao je i dalje krivi nadnevak Lučićeve smrti i dalje ga javio Farlatiju i drugima koji su se za njega zanimali.

Kako je bilo moguće da dode do tako krupne pogreške od skoro pet godina? Samo tako što je natpis bio postavljen kasno nakon smrti ovog biskupa, kada je uspomena na njega, uostalom u Sutjesci nikad posebno živa, bila već odavna izbljije dila.

Kako je on stvarno umro?

Zadnje Lučićevo pismo koje je do nas došlo pisao je iz Olova na Veliku Gospu 1642, kako smo to već prije spomenuli.

Vijest o biskupovoj smrti šalje u Rim provincijal Maravić, 2. ožujka 1643.⁸², i to onako usput, kao nevažnu, kada izvješćuje Kongregaciju o daljnim trzavicama u provinciji. Maravićevo izvješće ne spominje ni dan ni mjesto Lučićeve smrti, ali ne zaboravlja kazati o svom prežaljenom prijatelju da mu je život bio „ne samo pobožan nego upravo čudesan.”

Točan datum smrti (18. 02. 1643.) javlja u Rim fra Marko Bandulavić, preslavski nadbiskup u Bugarskoj, iz dalekog Kraševa u Banatu. Javio mu ga je bivši misionar u Kraševu, fra Ivan Dežmanić: 15. siječanj 1643. Taj nadnevak smrti prihvaća kao siguran J. BUTURAC⁸³ i D. MANDIĆ⁸⁴, iako ga i posrednost vijesti i daljina od mjesta smrti ponešto oslabljuje.

Prvi koji je pokušao ispraviti dan smrti fra Jeronima Lučića čak 170 godina prije Buturca i Mandića bio je kritični zemljak i poštivalac biskupa Lučića apostolski vikar Bosne i naslovni biskup ruspenski fra Grgo Ilijić Varešanin. Za tolike patnje i nepravde u životu dao mu je plemeniti zemljak posmrtnu zadovoljštinu sahranivši njegove smrtne ostatke u svoju vlastitu grobnicu i davši mu kasnije isklesati u kičenoj latinštini dostojan spomen⁸⁵ koji u prijevodu glasi:

„Bogu dobromu i velikomu!

Stani putniče na stepenicu – vidi u jednom grobu dvojicu zavičajem, vjerom, službom – čašću i grobom povezane zauvijek, neka i na nebu zajedno – uvijek žive! Neka bude, molim, mir i počinak vječni presvijetloj i prečasnoj gospodi Reda manje braće od

81 FARLATI, IV, 81; BATINIĆ, Djelovanje, II, 103.

82 FERMENDŽIN, spom. dj., 441-442, br. 1358.

83 Isti, 441, br. 1357.

84 BUTURAC, Katolička Crkva u Slavoniji, 90; D. MANDIĆ, Franjevačka Bosna, 185.

85 JUKIĆ Ivan Franjo, Putovanje po Bosni 1842. Sabrana djela I, Sarajevo 1973, 27; prvotisak u Srpsko-dalmatinskom magazinu 1843, III, 215. Natpis je prepisao iz franjevačke crkve „sv. Jovana” u Sutjesci. – DRAGANOVIĆ, Komušina i Kondžilo s posebnim obzirom na Usorsku banovinu i stari Kuzmađanj, Zagreb 1981, 55.

opsluženja Jeronimu iz Vareša, biskupu Drivasta, i Grgi iz Vareša, biskupu ruspenskom, apostolskim vikarima u turskoj Bosni. Onaj je preminuo 20. siječnja 1643, a ovaj 1. ožujka 1813. – Budi pozdravljen, putniče, i djeluj tako da i sam uvijek živiš! Za živa biskupa Grge i na njegovu zapovijed ovaj je natpis urezan u ploču godine 1799.”

Postavlja se pitanje iz kojeg je vrela biskup Ilijić crpio svoj podatak o smrti svog poštovanog druga po svetoj službi. I na to pitanje možemo danas sa sigurnošću odgovoriti: iz *Necrologiuma Bosnae Argentinae*⁸⁶. Tamo stoji zapisano:

„Lučić Jeronim: 20. siječnja 1643. u Sutjesci pobožno u Gospodinu preminu preč. gospodin Jeronim Lučić ili Bogos iz Vareša, biskup drivaški i apostolski vikar u Bosni i nekim dijelovima Slavonije, preporučan revnošću i poznavanjem crkvenog prava.”

Na kraju ostaje pitanje: tko je ustanovio pravi dan smrti biskupa Lučića: da li *Nekrologij Bosne Srebrene* i biskup Ilijić (20. 01. 1643.) ili nadbiskup Bandulavić i oni koji ga slijede (15. 01. 1643.). Mislim da se to bez nekih novih dokumenata nikada neće moći ustanoviti. Ipak nam se čini da *Nekrologiju* imamo dati prednost pred *Bandulavićem*. Razlika je samo pet dana. Jedno je sigurno: ispravljena je pogreška od skoro pet godina († 2. 01. 1648.) koju imaju Farlati, Lastrić, Batinić i drugi na samo 5 dana nesigurnih, što znači, ipak, napredak u znanstvenom istraživanju.

POTEŠKOĆE I BORBE

Da bolje razumijemo život i rad biskupa fra Jeronima Lučića, potrebno je posebno se osvrnuti na brojne teške neprilike s kojima se ovaj izmučeni biskup susretao na svom životnom putu.

Teokratska islamska država priznavala je legalnu egzistenciju svim „narodima svetih knjiga” (Ahl’ el–Kitab) ,tj. Židovima i kršćanskim konfesijama. To je bila vrlo važna zakonska podloga opstanka i obrane spomenutih vjera, među kojima, dakako, i katolička u Turskom carstvu. K tomu dolazi i dobro poznata Ahd–nama,⁸⁷ carska milost osvajača Bosne Mehmeda II Fatih, izdana na polju Milodrža kod Kiseljaka junačkom kustodu fra Anđelu Zvizdoviću 1463. Ona je bitno pomagala kod rješavanja gorućih problema bosanskih franjevaca i „latinskog mileta”.

Kraj svega toga ne može se govoriti o ravnopravnosti građana drugih vjera s muslimanima. Država je smatrala svojom bitnom zadaćom širenje islama u svim osvojenim zemljama. To je bila ujedno glavna svrha osvajačkim pothvatima Osmanlija.

Porezi i nameti bili su brojni i vrlo teški, često upravo nepodnosivi. Jedna od prvih zadaća turske uprave u novoosvojenim zemljama bila je izrada tzv. deftera, poreznih knjiga. Kako je propadala i korumpirala se turska uprava, porezi i nameti nisu se smanjivali nego rasli. Kao crvena nit provlači se kroz svu povijest turske vlasti nesmiljeno utjerivanje tih podavanja državi, dok povremeno ne naraste i udeblja do prave omče za vratom potlačenih naroda. Za vrijeme biskupa Baličevića (1588–1615) do Lučića

86 JELENIĆ J., *Necrologium Bosnae Argentinae*, Sarajevo 1917, 13.

87 JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci I*, 116–117.

i njegovih nasljednika prilike su bile posebno nesnosne. Tko bi mogao prebrojiti tisuće reala i dukata davane turskim vlastima, pojedinim dostojanstvenicima, sucima i samozvanim sileđijama, uvijek gladnim „Rim – papinih” i fratarskih cekina. Znamo za slučaj biskupa fra Tome Ivkovića koji umire na krizmenom putovanju u selu Lučni kod Jajca, 17. lipnja 1633. Kad je njegov sprovod krenuo u četiri milje udaljenu crkvu u Podmilačju, bude na putu zaustavljen, četiri franjevca uhapšena i bačena u tamnicu jajačkog kadije. Tražilo se navodno silno papino blago koje je ostalo nakon biskupa. Naravno, ništa nije nadeno, ali su fratri morali platiti 160 dukata da mrtvo tijelo ne ostane napola puta nezakopano.

Franjevce i bijedni narod pritiskivale bi često teške ucjene da se iskupe ljudi od tamnice ili katkad s kolca i konopca. To ćemo uostalom vidjeti iz dokumenata koje ovdje donosimo. To je ujedno bio jedan od prvih razloga zašto se često kupio uvijek novi namet od naroda. To je, kako izgleda, bio jedan od razloga zašto su se biskupi svadali o granicama svojih dijeceza, dakako ondje gdje je bilo katoličkih vjernika. Da iskupe svoju redovničku braću, što se često događalo, morali su samostani raspolagati znatnim svotama za plaćanje ucjena, a kad za to nije bilo dosta novca, posuđivali bi od bogatih građana, posebno muslimana, na tisuće dukata uz nesnosne kamate. Ne mogavši platiti, neki samostani budu privremeno zatvoreni ili i konačno dokinuti. Nedostatak novca u carigradskog patrijarha i njemu podložnih episkopa, koji su svoju čast morali skupo plaćati turskim vlastima, nagonio ih je da „prošire” svoju pastvu i utjeraju što više para i od katoličkih vjernika. Patrijarh Ćiril Lukaris morao je svoju patrijaršijsku stolicu kupiti četiri puta da bi uskoro bio svrgnut i ponovno morao kupiti svoju čast od vezira Visoke Porte. Svaka takva operacija stajala ga je više desetaka tisuća dukata, a to je onda trebalo utjerati od naroda.⁸⁸ Upravo takovi nemili porezi i globe, uz ostalo, doveli su do netolerancije između pojedinih redova, zatim samostana i konačno između redovničkog i svjetovnog klera (popovi glagoljaši). To je nova misao koja se nameće upravo čitajući te nesnosne terete nametnute kršćanskom narodu i, u prvom redu, njegovim svećenicima i svećeničkim poglavarima.

Djela franjevačkih povjesničara, osobito Jelenića, Batinića i Fermendžina, puna su opravdanih tužbi na teške turske poreze, namete i globe. Sve do 19. stoljeća i konca turske vlasti broj poreza raste i njihov pritisak jača tako da oni često postaju uzrokom pobuna i ustanaka⁸⁹.

88 JEDIN Hubert, *Handbuch der Kirchengeschichte V*, Freiburg i. B. 1970, 234. – Nasljednik patrijarha Jeremije II, svrgnutog i od Turaka protjeranog na Rodos, mora platiti za patrijarhatsku stolicu 12.000 dukata. Optužen zbog neukosti i simonije, mora svoju stolicu prepustiti plovdivskom metropoliti Mitrofanu koji je nadlicitirao svoje suparnike plativši Turcima 24.000 dukata. Kada je i ovaj bio srušen, otkupi taj visoki položaj vrlo naobraženi Nikefor za svotu od 40.000 dukata. Nezadovoljni Mitrofan potkupi visoke turske faktore koji su u aferi imali odlučnu riječ s novih 40.000 dukata, a Nikefor morade „u surgun” (izagnanstvo) na Cipar. PICHLER Al., *Geschichte des Protestantismus in der Orientalischen Kirche*, München 1862, 23 ss.

89 NIKIĆ Andrija, *Glavni uzroci ustanka kršćanskog stanovništva u Hercegovini (1875)*, u C. C. P, Zagreb 1981, br. 8, 67–88. – DRAGANOVIĆ, *Biskup Kraljević u obrani svog naroda*, Hrv. almanah-kalendar, Chicago 1966, 98–117.

Ne smijemo zaboraviti ni brojne nasilnike koji su mimo zakona globili i tlačili obespravljenu raj. Redovnička halja privlačila je kao magnet ovakve nasilnike, koji su nalazili uvijek nove načine da globe i ucjenjuju franjevce. Da se riješe te napasti, god. 1626. su dobili od sultana „povlasticu” da smiju nositi svjetovnjačko odijelo izvan samostana;⁹⁰ da bi ostali nezapaženi, sakrivali su se po kršćanskim kućama pod imenom „ujak” ili u madarskim krajevima „barat” (brat), što znači prijatelj.

Kraj svakog samostana bila je jedna „musafir-hana” (gostinjac)⁹¹ koja se punila neželjenim „gostima”, besposličarima i siledžijama koji su zlostavljali fratre, ako ih ovi nisu mogli primiti ili barem dovoljno počastiti. Zato su dovitljivi fratri gradili manja vrata na gostinjcu, najprije da kroz njih ne mogu prolaziti ovi nametnici na konjima, a na kraju sve manja da su se gosti jedva kroz njih mogli provlačiti.

O ovim i sličnim nemilim pojavama govori *biskup Baličević* u svom pismu Svetoj stolici god. 1600:⁹²

„Ovi jadni kršćani u Bosni, koji žive pod teškom tiranijom Turaka, već 120 godina ne plaćaju svake godine samo porez zvani „tebos”, koji iznosi pet zlatnika za svaku mušku osobu od pet godina na više, nego i porez kesim (chesim): još po dva cekina na tog istog muškarca te konačno „glavarinu” (glaunina) od pola dukata; plaćaju također porez travarinu koji iznosi jedan „giulio” (đulio) po glavi svake sitne stoke, te porez „dovasiju” kad umre glavar kršćanske kuće, bio muškarac ili žena, što uzimaju za inventar preostalih stvari pokojnika; uzimaju polovinu od pokretne i nepokretne imovine te povrh toga ono što ukradu praveći inventar. Da što više oštete kršćanska dobra, siročadi, koja nema najbližeg roda, za skrbnike daju Turke. Plaćaju također porez ili kaznu zvanu mrtvarina koja se plaća kad nepoznati počinitelj učini ubojstvo: tada svi kršćani koji su bliže mjestu gdje je leš naden plaćaju 400 talira kadiji, vojvodi ili rodacima ubijenog.”

Slično se jednom ili dvaput na godinu plaća porez „bonach”, pa i sirotinja i prosjaci. Takav porez je bio novopropisan za rat u Ugarskoj, te iznosio polu pšenice, ječma i zobi, zatim jednog ovna, šest litara meda i šest litara masla te dukat po kući, a zatim od plodova vrta, polja, mlinova i drugih posjeda sedmi ili osmi dio da se ne bi išlo u rat; za pionire i vojnike protiv kršćanskih država treba se otkupiti dajući po glavi petnaest, dvadeset i više dukata, kako to već Turci odluče.

Ono što je još mnogo gore i nepodnošljivije, svake tri ili četiri godine, sad s jednoga sad s drugoga mjesta, a gdjekada i iz čitavog bosanskog kraljevstva odrede gradove.

90 MATASOVIĆ Josip, Fojnička regesta 136, br. 325 /Spomenik S. K. A. LXVII, 2. razr., Beograd 1930. Kasnije su franjevci opetovano dobivali potvrdu tog fermana iz 1628., v. spom. djelo god. 1651, br. 422.

91 BATINIĆ, spom. djelo II, 110. – Provincijal Brguljanin javlja u Rim kako su fratri morali napustiti pet glavnih samostana u provinciji ne mogavši dalje uzdržavati musafirhane. „Što više, znajte da je prošle godine bio ubijen gvardijan sv. Petra u Solima ne imajući im što iznijeti da jedu i piju. Tako je 25. travnja o. god. bio izubijan o. fra Marko u Požegi, dobivši od kaniškog paše 713 udaraca štapom jer nije mogao iznijeti janje navečer pred dva pašina čovjeka”, FER-MENDŽIN, Acta Bosnae 405, br. 1300.

92 HORVAT dr Karlo, Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia – Novi historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja, Glasnik Zemaljskog muzeja za BiH (G. Z. M.) XXI, 1909, 73–74.

sela i zemlje, kako im se sviđa, te svaki put *uzmu po tristo, po petsto ili po tisuću dječaka* od deset ili dvanaest godina sve do dvadeset i pet, ukoliko nisu oženjeni, pa se zato mnogi žene prije vremena da se oslobode ovog prokletstva.

U vrijeme kada ovi carski službenici dolaze da ispune taj zahtjev (tj. da uzimaju djecu u turske janjičare) jadni bosanski kršćani zapadnu u toliku nevolju koja se ne može vidjeti niti zamisliti većom, jer osim suza i krikova roditelja bježe njihovi sinovi u druga mjesta, te su stariji kršćani sa sela prisiljeni da se nagode u novcu s otimačima. Međutim, turski službenici nikad ne odlaze a da nisu uzeli onoliko dječaka koliko im je određeno, a za ostatak plaćaju u novcu na svoj način.”

To je bila najbolnija vrsta poreza, porez u krvi, zvani *devširma*. Dječaci su najprije vođeni u Sarajevo, prevedeni na islam i onda otpremljeni na dalje izučavanje ratnih vještina i vjerskih disciplina.

VAL ISLAMIZACIJE POČETKOM XVII STOLJEĆA

Taj zadnji val masovne islamizacije Bosne pade upravo u doba života fra Jeronima Lučića i zahvaća i samu njegovu obitelj.

U dokumentima, poslanim iz Bosne u Rim, nigdje nema opisa tog važnog procesa pa ni izričitih i jasnih vijesti o tome. Prvi koji o tome jasno govori bio je papinski vizitator Petar Mazarek (Masarecchi) iz Prizrena, nakon što je obišao Bugarsku, Srbiju, Srijem, Slavoniju i Bosnu do Olova. On god. 1624. javlja Svetoj solici: „Na području Sutjeske prošlih godina otpalo je od (katoličke) vjere šest-sedam tisuća duša.”⁹³

Rijetki to čine manje izričito, ali ipak dosta jasno. Tako biskup fra Franjo Baličević god. 1612. piše papi Pavlu V kako je teško održati narod u pravoj vjeri „pošto se svakim danom broj nevjernika povećava, a nesretni vjernici se smanjuju”⁹⁴. Tu se ne radi o doseljavanju muslimana, odnosno iseljavanju katolika, niti o prirodnom množenju odnosno opadanju stanovništva, nego samo o prelazima s jedne vjere na drugu. Mandić, na istom mjestu, veže početak tih masovnih prelaza za progone iz god. 1606. Prelazi su bili u punom jeku 1612, upravo kada Baličević piše u Rim spomenuto pismo.

Jasno i u pojedinostima piše se Svetoj stolici samo onda kada se ima istaknuti krivnja ili nedostojnost protivnika o kome se piše. No o tome u nastavku.

Ta okolnost mogla bi učiniti sumnjivim samu činjenicu prelaza. Međutim, to nije tako. Apostazija najbliže rodbine biskupa Lučića i provincijala fra Martina Brguljanina, kao i događaji kod Visokog i Sutjeske opetovano su i dosta javno izneseni, a da ih nitko nije opovrgao. Naprotiv, očevidne činjenice ih potvrđuju.

93 DRAGANOVIĆ, Izvešće apostolskog vizitatora Petra Masarecchija o prilikama katoličkog naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni 1623. i 1624., *Starine JAZU* 39, Zagreb 1937, 45.

94 MANDIĆ D., *Etnička povijest*, 195.

Najprije nešto o *Visokom*. Po turskim defterima bile su godine 1485, dakle 22 godine nakon pada Bosne, u trgovištu Visokom 232 katoličke kuće i 12 neoženjenih mladića te 7 mušlimana.⁹⁵ Sam visočki muktar (knez) bio je kršćanin.

Biskup Baličević, dajući svoje izvješće Svetoj stolici, godine 1600, piše da u Visokom, svojem zavičaju, tada varošici a nekad vrlo lijepom gradu, ima 800 katoličkih kuća i više od tri tisuće duša od kojih je krizmao preko tri stotine⁹⁶.

Biskup ističe da su tu ubrojena i bliža sela (ville vicine). Samostanski kotar (distrikt) Visokog brojao je pet župa, od kojih četiri u sjevernoj Bosni blizu Save (Gradiška, Orubica, Lijevče i Lišnja), preko dvije stotine kilometara daleko te se ne mogu nikako strpati pod pojam „obližnja sela”. Izvješće fra Pavla Papića i fra Jure iz Neretve godine 1623.⁹⁷ nalaze u Visokom svega 12 katoličkih kuća. Biskup Lučić 1637. dao je sv. potvrdu u Visokom samo trideset i trojici vjernika⁹⁸. Biskup fra Marijan Maravić nalazi god. 1655. samo osam katoličkih kuća u Visokom⁹⁹. Taj nagli pad vjernika u župi Visoko znači jasan prijelom u vjeri tamošnjih župljana.

Tom zgodom htjeli bismo upozoriti na nesigurnost u izvjesnim crkvenim statistikama. Neki biskupi, pa i sam Baličević, namjesto same župe uzima čitav manastirski distrikt s više župa i daje ukupne brojeve. Tako npr. u svojoj običajnoj rezidenciji Fojnici (Fuognizza) piše da ima 3000 katoličkih domova s 12.000 duša; od njih je krizmao preko tri tisuće¹⁰⁰. Očito je da se tu radi o samostanskom kotaru, a ne o župi Fojnici. Uz običajnu riječ „obližnja sela” dodaje on i „zemlje” („terre”), što po svoj prilici znači župe.

Broj vjernika je redovito premalen, pa vjerojatno znači samo odrasle osobe. Ove poteškoće valja nam imati pred očima kada govorimo o župama koje su bile jače zapljusnute valom islamizacije. Ne donosimo brojeve katoličkih kuća i duša, koje nemamo, nego tek one koje nam stoje na raspolaganju, a to su brojevi krizmenika. Župa Sutjeska – spisi onoga vremena zovu je Curia Bani, znači Banski Dvori – imala je za Baličevića god. 1600. više od 300 krizmenika. Biskup Lučić krizma u njoj 134 osobe i u selu Vukanovići 19, svega 153 duše (Lučićeve brojeve vidi u priloženom izvješću iz god. 1638.). Slično stoji i sa župom Rama. Baličević zapisuje u njoj spomenute godine 300 katoličkih kuća sa 1200 (odraslih) osoba. Krizmao je u njoj preko 600 vjernika.¹⁰² Lučić, kasnije, nalazi u njoj tek 60 krizmenika, dok o broju katolika ne piše ništa. Inače, Lučić u većini župa krizma više stotina osoba, u Kuzmadanju, kraju oko Usore i Komušine, 1454, a u Brodu u Slavoniji, u par navrata, preko 2400.

Župa *Kamengrad* tijekom XVII vijeka potpuno nestaje. Izvješće fra Pave Papića i fra Jure Neretljaka iz 1623. (koje se pripisuje provincijalu fra Marijanu Pavloviću iz

95 ŠABANOVIĆ Hazim, Bosanski pašaluk, Sarajevo 1959, 147.

96 HORVAT K., spom. djelo 72.

97 PANDŽIĆ Basilius, Relatio de provincia Bosnae Argentinae O.F.M. an. 1623., Mandićev Zbornik, Rim 1965, 220.

98 V. relaciju biskupa Lučića na početku ovog rada.

99 FERMENDŽIN, spom. djelo 478.

100 HORVAT K., spom. djelo 92.

102 HORVAT K., Spom. djelo, GZM 1909, 72.

Olova) bilježi župu Majdan i kapelu (filijalu) Kamengrad u sanskom kraju. To zadnje mjesto, Kamengrad, „vrlo je naseljeno katolicima koji izrađuju željezo”. Njima Turci neprestano nameću poreze, tako da im je dodijalo već i živjeti¹⁰³. Lučić 1638. naziva župu „Majdan ili Kamengrad”. Maravić (1655) župu naziva samo Kamengrad. Poslije njega nestaje to ime potpuno¹⁰⁴ i ostaje samo ime Majdan (Stari Majdan). Biskup Ogramić-Olovčić 1675. više ne spominje staru tvrđu i župu Kamengrad. Ostaci te davne dvostruke župe toliko su ojačali do sredine XIX vijeka da su iz njih nastale dvije nove župe, Sasina i Volar, te kapelanija Stara Rijeka.¹⁰⁵

Mandić pokušava pobliže odrediti vrijeme jačih progona katolika i brojnijih apostazija: stavlja ih u razdoblje 1606–1623, te 1630–1640.¹⁰⁶ Bilo je tu i predaha u progonima kao npr. za sultana Ahmeda I koji 1612. izdaje ferman u zaštitu franjevac i katolika.¹⁰⁷ To isto čini i njegov nasljednik Osman II, god. 1618, jer ih, kako veli, vojvode, subaše i drugi javni činovnici sada neizmjerljivo napadaju.¹⁰⁸ Četiri mjeseca kasnije on izdaje i drugi ferman u zaštitu fratara u kojem se kaže da „ima nekih defterdara, janjičara, softi i spahija koje nam onemogućuju to hodanje (onamo gdje vjernici prebivaju) ... osim toga ima i nekoliko bezglavnika i nasilnika koji hoće čovjeka i ubiti... to je sve, čini se, iz glave za blagom pohlepnog povjerenika, nadzornika i sudaca, koji se na nas nabacuju potvarama zločinstva i za to novac traže”.

Očito je da propada ugled središnje vlasti te da nasilnici uzimlju maha u zemlji.

Imamo dva rječita dokumenta koji govore kako su i *neke vrlo ugledne katoličke obitelji*, koje su davale svećenike pa i crkvene dostojanstvenike, bile zahvaćene elementarnim valom prelaza na islam. To je u prvom redu bila *obitelj Lučića-Bogoslavića*, starinom iz sela Brgula, tri sata hoda od Vareša pod Zvijezdom planinom. Primivši vijest iz Rima da bi fra Jeronim Lučić bio imenovan biskupom, i izrazivši negodovanje provincije glede toga, provincijal fra Nikola Brajković piše Propagandi:

„U čitavoj njegovoj izravnoj liniji nema ni jednog rodaka katolika, nego su mu sva tri brata Turci: Behrem, Alija i Pervan”. Jedan od njegovih nećaka, poslije dvanaest godina svećeničke službe, 4. 10. 1634. postao je Turčinom. Biskupova nećakinja, a sestrična fra Ivana Mihajlovića Požežanina, Tomazina, javno se udala za Turčina Bećira Bušića... Neka vaša gospodstva malo razmisle kakva će to čast biti za nas i za sv. Crkvu da ga se učini biskupom, miješajući zajedno mitre i turske turbane i stavljajući biskupsku krunu na glavu okaljana roda”.¹⁰⁹ Dodaje još da je fra Jeronim starac drhtavih ruku i da bi mogao izbosti oko na krizmi komu krizmeniku.

Brajkovićevo pismo bez sumnje je zajedljivo i pisano s lošom namjerom da se onemogućući Lučićeva kandidatura. Ipak bi bilo vrlo teško nijekati istinitost navedenih poda-

103 PANDŽIĆ B, Relatio, 220, 225.

104 DRAGANOVIĆ K, Katalog kat. župa, 122.

105 KUJUNDŽIĆ fr. ANDRIJA, Schematismus provinciae Bosnae Argentinae FMO, Budae 1852, 21.

106 MANDIĆ D, Etnička povijest, 190.

107 MANDIĆ, isto djelo, 190.

108 MANDIĆ, isto djelo 190, 191.

109 Arhiv Propagande (AP), Scrittura originali riferite vol.152, 350 r. – DRAGANOVIĆ, Katalog župa, Cr. S., 1944, 97, bilj. 23.

taka. Iz drugih izvora znamo da je Lučić imao tri sestrića franjevca: fra Ivana i fra Stjepana, dok se ime trećemu uvijek prešućuje. To će biti onaj koga navodi Brajković da je otpao god. 1634., dakle niti pet mjeseci prije spomenutog pisma.

O provincijalu *fra Martinu Brguljaninu* (1632–35) piše Liber Archivalis:¹¹⁰

„Mnogopoštovani otac Martin iz Brgula iznad Vareša, sutješkog distrikta. Ovoga provincijala rodaci i svojta nesretnim slučajem svi su odjednom otpali od katoličke vjere i postali muslimani. Novi Turčin, brat ovoga provincijala, često je dolazio u Sutjesku gdje bi ga o. Martin sokoljenjem nastojao povratiti u katoličku vjeru. Kada bi se ovaj tomu opirao, oplakivao je fra Martin brata i svoju rodbinu koji su jedno otpali od vjere pa je na taj način u Brgulama zauvijek utrnilo kršćansko ime.”

Gornji slučajevi daju nam lako razumjeti što se dogodilo s katoličkim masama kad su prve njihove obitelji popustile pritisku i istupile iz Crkve. Razumijemo i fra Martinova brata kao i mnoge druge njemu slične. Povratak u Crkvu bio je moralno nemoguć jer je nad svakim koji bi napustio islam lebdjela prijetnja smrtnom kaznom¹¹¹. Islamizacija najbliže rodbine Lučića i Brguljana dogodila se najvjerojatnije dok su oni bili izvan domovine, znači u Italiji na studijama. Lučić se vratio u domovinu god. 1603.

Isti provincijal fra Martin Brguljanin u pismu u Rim od 7. 06. 1631. gorko se tuži na čemerne prilike u kojima žive bosanski franjevci, ali i na njihove tužitelje u Rimu. Oni ne šalju informacije „o tolikom dobru i tolikim djelima što ih čine, ni o mučenjima i nevoljama što ih po danu i noći podnosimo u ovoj nesretnoj zemlji od nevjernika kako dan-danas stojimo po šumama kao divlje životinje”.¹¹² Nastavlja svoju tužnu priču 26. 06. 1633. u pismu u Propagandi: „Siromašni fratri s tolikim krvavim znojem obrađuju ovaj mali vinograd (Gospodnji) da je u tom radu njih 15 bilo posječeno, drugi su bili na kolac nabijeni, neki najokrutnije batinani po tabanima; i nema fratra u habitu koji u zadnjih 10 godina nije dobio svoj dio”¹¹³.

Isusovac Bartol Kašić, obišavši Slavoniju i južnu Ugarsku oko Pečuha i Temišvara te nešto Bosne, piše: „Mnogi su se kršćani ovih krajeva pa i same Bosne poturčili”¹¹⁴. Apostolski vizitator i kasniji nadbiskup barski Masarecchi javlja u Rim da je kod Prizrena ostalo jedno malo katoličko selo od 25 kuća, dok ih je nekada bilo mnogo po ravnicima toga mjesta „ali zbog nedostatka svećenika i pod pritiskom postali su Turci. Iz istoga razloga u dvije stotine sela i zaselaka („vilaggi”) u nekoliko kotareva Albanije bliže Prizrenu... u ove zadnje četiri godine tri tisuće duša pristadoše uz osmanlijsku vjeru”¹¹⁵.

110 Liber Archivalis u Makarskoj, str. XXXVI, v. BOŽITKOVIĆ JURAJ, Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339–1735), u Franj. vjesniku 1934. i 1935, posebni otisak, Beograd 1935, 65.

111 M. T. HOUTSMA, A. E. W. VENSINCK etc, Enzyklopedie des Islam, Leiden–Leipzig, pod riječju Murtadd.

112 FERMENTŽIN, Acta Bosnae, 405, br. 1300.

113 Isti, 411, br. 1308.

114 KAŠIĆ Bartol, isusovac, nakon svog puta po Slavoniji, okolici Pečuha i Temišvara te dijelu Bosne javlja to papi u Rim (Croatia Sacra IV (1934), 217 sl.) u studiji VANINA M., Predlozi Bartola Kašića Sv. stolici za spas i procvat katoličanstva u Turskoj (1613. i 1614).

115 DRAGANOVIĆ K., Izvješće P. Masarechija, Starine JAZU 1939, 28.

Sačuvan je i jedan vrlo zanimljiv turski dokument iz konca XVI stoljeća¹¹⁶. Napisao ga je anonimni Albanac koji je poznao turski i hrvatski jezik i objavio ga u jednom turskom zborniku god. 1585. Spis govori o prilikama u Bosni pod Turcima.

Kršćanski je narod vrlo teško podnosio porez „džiziju”; koju je imalo plaćati nemuslimansko stanovništvo turskih zemalja. Narod se spremio u masi da napusti Bosnu. Međutim, dođe carski izaslanik i savjetuje prvacima raznih sela kako da se riješe tog teškog poreza. Narod je prihvatio sa zadovoljstvom to rješenje ne misleći na njegove posljedice. Rješenje je glasilo:

„Neka iz svakog sela po jedan muškarac primi muslimansko ime da im se zbog toga imena oprosti džizija. Ovo je objavljeno po svim selima i krajevima. Uglavnom se slože i uvide da im je to na korist. Svaki jednostavno svoje ime prevede na turski jezik. Kome je bilo ime 'Živko' prozove se 'Jahija', kome 'Vuk' uzme ime 'Kurt', a kome je bilo ime 'Gvozden' uzme ime 'Timur'. Čim se prozovu muslimanskim imenima džizija bude ukinuta, a mjesto nje na posjede kojima su raspolagali i koji se zvali „baština” odrede po jedan dukat i tu rascjepkanu divljač na ovaj način predobiju; sela se poprave, a stanovnici ukidanjem džizije veseli i radosni postanu”.

„Kad se korist upotpunila i ovaj posao bio svršen, podijele se u *tri grupe*. Jedna grupa koja se povelala za svjetiljkom Božje upute spasi se od bezvjerstva. Njihovo stanje odgovaraše njihovim imenima i postadoše muslimani. *Druga* grupa po onoj kuranskoj: mi smo ovako našli svoje očeve rekavši 'vama je vaša vjera a meni moja' ostadoše u propasti bezvjerja. *Treći* ostadoše kao kolebajuća grupa. Strahujući i bojeći se kazne nisu se mogli natrag vratiti a nisu opet ni napustili propise i običaje očeva i djedova. U njihovom nestaloženom vjerovanju postalo je kolebanje i sumnja, pa niti su bili otvoreni kršćani te u pustinji nevjerstva kao životinje lutahu. Ova se grupa danas zove *poturi*. Riječ *potur* sastavljena je od dvije riječi a to su 'po' i skraćeni oblik od riječi 'Turčin'. U kršćanskom jeziku riječ 'po' znači polovicu a 'tur' (Turčin) znači musliman. Cijelo značenje riječi: polumusliman. Oni su od one vrste za koju Kuran kaže 'ti su kao goveda ili još gori'. Po svom nečastivom vjerovanju čuvaju bezvjerske propise, a bojeći se poniženja paze na exlisunetski put... potomci ne odustaju od puta svojih preda”.

„Zbog toga su moćni vladari i ugledni sultani zabranjivali miješanje Turaka i potura. Ima ih dosta s dvovjerskim zapisima. Ispod pazuha im krst ne izlazi, nego se bune protiv odbacivanja krsta”.¹¹⁷

Prednja svjedočanstva dovoljno osvijetljaju činjenicu da je u Bosni i Hercegovini i susjednim zemljama bilo mnogo prelaza na islam, gdje i masovno. Jedna poznata narodna riječ iz okolice Visokog, stara blizu 300 godina, koju je zabilježio M.V. BATINIĆ¹¹⁸ svjedoči o tim prelazima u masi: „Hajdemo časkom u Visoko promijeniti ime!” Uzimanje muslimanskog imena značilo je zapravo postati musliman.

116 HANDŽIĆ H. Mehmed, *Islimizacija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1940, 23 ss.

117 Izvaci iz Handžićeva djela u MANDIĆA D., *Etn. povijest*, 222, 223, i DRAGANOVIĆA, *Komušina i Kondžilo s posebnim osvrtom na Usorsku banovinu i stari Kuzmadanj, Komušina* 1981, 57–58.

118 BATINIĆ, *Djelovanje II*, Zagreb 1883, 13, piše: „Puk i danas pripovijeda kako je u staro doba konjički kadija petkom dolazio u Visoko te sabirao kršteni narod oko sebe. Tom prilikom

Razlozi tih prelaza donekle su jasni iz navedenih dokumenata: materijalni probitak, sačuvanje „baštine” i nekih povlastica, strah od progona. Nesnosni porezi i nameti posebno za nemuslimanski dio pučanstva, neravnopravnost pred zakonom uza sve legalno priznavanje opstanka kao vjerske zajednice, zatim i druga poniženja i nasilja mimo i protiv zakona, osobito u izvjesnim vremenima. Kur’anska riječ: „*La ikrahe fid’dini*” – „*nema prisile vjeri*”¹¹⁹ – zabranjuje nasilno nametanje vjere. Ali, koliko je bilo onih koji se nisu držali propisa svoje vjere pod bilo kakvim izlikama! Tako je znalo dolaziti do nasilne islamizacije pojedinaca pa i čitavih grupa pojedinaca. Takav je slučaj bio i sa spomenutom devširmom, tj. nasilnim uzimanjem kršćanskih (i kasnije „poturskih”) dječaka u janjičare, „nove čete”, što tokom vremena nije više bio slučaj. Muslimani su počeli davati svoje sinove u janjičare i tako im omogućavati da dođu do visokih i najviših položaja u carstvu.

Pojava *potura* u Bosni kroz prva dva stoljeća turske vlade i nešto više također je bio znak da je vladao strah i znatna nesloboda u pitanju vjerskog opredjeljenja. Zašto bi netko strogo sakrivao svoje vjersko uvjerenje i živio kao potajni kršćanin, obično kriptokatolik, da je postojala prava sloboda vjere? Engleski diplomat *Rycaut* upozorio je evropsku javnost na ovaj fenomen svojim djelom *Sadašnje stanje Otomanskog carstva*¹²⁰. Pojavom *potura* približe se bavio D. Mandić¹²¹. Oni u Bosni nestaju istom nakon bečkog rata (1683–1699). Poznat je slučaj albanskih „*laramana*” („šarena vjera”) koji do danas traje. Najviše ih ima na Kosovu oko izvora Južne Morave.

Značajna je činjenica da dokumenti o prelazima na islam ne donose vjerske momente kao razlog za tu krupnu vjersku pojavu.

Kod brojnih starijih pisaca prešlo je u običaj da se govori o prevođenju kršćana na islam uglavnom fizičkom silom. To je jednako tako netočna i od ozbiljnih historičara zabačena teza kao i ona koja tumači masovno prihvaćanje islama uvriježenim simpatijama za islam koje se izvode iz doktrine Pavla iz Samozate (III vijek) i, kasnije, iz bogumilskog učenja. Takve teze ponešto podsjećaju na znanstvenu fantastiku.

Naprotiv, blizu je realnosti mišljenje da je krupni razlog prihvaćanja islama bila atmosfera, stvorena turskom invazijom Bosne, utjecaj turske teokratske države sa svojim mnogovrsnim zakonodavstvom, posebno religioznim, pravnim, socijalnim, političkim i poreskim te konačno konkretni poredak utemeljen na tom zakonu, a često i mimo ili čak protiv njega.

toliko bi se sgrnulo, da bi im trebalovala penjat se na voćke te dovikivat: 'I ja sam turčin'; pak za to kad se prolazi kroz Visoko, oli blizu njega, običaje se reći: 'Hajdemo časkom u Visoki promieniti ime'. To osobito reknu ako je taj dan petak. – O ulozu mijenjanja imena kod islamizacije v. HANDŽIĆ Adem, O islamizaciji u sjevero-istočnoj Bosni XV/XVI vijeka, Prilog za orijentalnu filologiju, Sarajevo 1970. – MANDIĆ D. (Etnička povijest, 146, 147) tvrdi da „u izvorima nema dokaza da je prvih godina poslije pada Bosne itko smetao slobodno življenje po katoličkoj vjeri i slobodu katoličkog bogoslužja, ili čak činio promidžbu da narod prijeđe na islam. Ukoliko je bilo prelaza ti su se vršili slobodnom voljom pojedinaca i pod tihim utjecajem poislamljene rodbine”. Po njemu prvi veliki progon Hrvata katolika u BiH počinje kanun-namom bosanskog sandžakata 1516, (spom. djelo 153–158) i nastavlja se do 1526.

119 Kur'an, sura 2, ajet 256.

120 RYCAUT PAUL, The present state of the Ottoman Empire, London 1668, v. kod MANDIĆA spom. djelo, 230–234.

121 MANDIĆ, spom. djelo, 218–235.

Među razlozima prelaza na islam navodi se i neukost klera. Ta je kod svjetovnog klera bila dosta općenita, dok je taj svršavao svoje nauke po Dalmaciji u dosta nerazvijenim učilištima za svjetovni kler. Kada su kasnije otvoreni papinski zavodi za odgoj biskupijskog klera u zemljama pod turskom vlašću (Loreto, Fermo, Collegium Urbanum u Rimu, Monte Gargano), radilo se o manjem broju svećeničkih kandidata, a i tim je bio onemogućen ulaz u Bosnu, dok su u druge zemlje lakše ulazili.

Franjevački svećenički podmladak općenito je slan na studije u Italiju, kad je to god bilo moguće. Međutim, bilo je vremena kad je to bilo vrlo teško ili uopće nemoguće, kao npr. u doba nekih turskih ratova. Provincijal fra Martin Brguljanin, braneći se od neimenovanih neprijatelja, piše u Rim 7. 06. 1631. da se ne treba čuditi što se i u Bosni nađe pokoji „nepismeni ujak” jer nije imao prilike da uči.¹²²

Spomenuti vizitator Petar Masarecchi koji je, doduše, mogao pohoditi tek malen dio Bosne, navodi i razlog da učeni i sposobni redovnici sjede po samostanima, a u pastvu se šalju oni manje sposobni koji se gdjekada odaju pijanstvu, umjesto da propovijedaju riječ Božju.¹²³ Masarecchi ističe još kao razlog otpada to što su mnogi katolici, bivši patareni, bili slabo utvrđeni u vjeri i puni sjećanja na njihove zablude, pa su lako prelazili na islam da postignu izvjesne slobode.¹²⁴

Na mjestu je da ovdje ispravimo inače dosta kritičnog D. Mandića.¹²⁵ Govoreći o prelazima na islam početkom XVII vijeka, spominje okolicu Visokog, Vareša, Konjica, Rame i Fojnice. Ovo posljednje neće biti točno. On govori da je okolica Fojnice brojala 3000 katoličkih kuća s 12000 vjernika kod biskupa Baličevića god. 1600., dok kod biskupa Ogramić-Olovčića ima tek 400 kuća god. 1673. Pogreška leži u tome, što Baličevićev broj od 3000 kuća obuhvaća svih 8 župa fojničkog distrikta, a Ogramićev tek župu fojnički samostan. – Kod Vareša ističe biskup Ogramić god. 1672: „Ovdje su Turci bili vrlo malobrojni, a sada su narasli do vrlo velikog broja (Starine 36, 144).

PRESIZANJE GRČKE HIJERARHIJE NA KATOLIKE

Kad je sultan Mehmed II osvojio Carigrad 29. svibnja 1453., odmah nakon prvih krvoprolića narod je u masama bježao iz grada. Prijetila je opasnost da grad ostane bez građanskog staleža, posebno bez obrtnika. Patrijarh Janjićije sklonio se u Bugarsku. Dalekovidni sultan želio je zaustaviti napuštanje grada i stoga sklapa s *grčkom Crkvom sporazum, neke vrste konkordat*. Ponajprije dade izabrati novog patrijarha, monaha Georgija *Skolariosa*. Taj uze ime Genadije II. Za poslušnost i vjernost novom režimu sultan mu daje dalekosežne povlastice¹²⁶.

Tako patrijarh i njegovi nasljednici dobivaju stupanj i čast vezira. On u civilnim stvarima dobiva sudsku vlast nad „rum-miletom”, („rimskim” narodom znači pripadnicima

122 FERMENDŽIN, spom. dj. 405.

123 DRAGANOVIĆ, Izvješće P. Masarechija, 45.

124 Isti, str. 45.

125 MANDIĆ, Etnička povijest 195.

126 PHRANTSES, Chronicon Majus, J. P. Migne, Patrologia Graeca, vol. 156, col 854. – HAMMER, Geschichte des Osmanischen Reiches I, 426–427. – DRAGANOVIĆ, Massenübertritte von Katholiken zur Orthodoxie im kroat. Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft, u reviji Orientalia Christiana Periodica, Roma 1937, III–IV, posebni otisak, 56–57.

Novoga Rima tj. Carigrada odnosno njegove Grčko-pravoslavne Crkve). Može ih osuditi i na galeru (robijanje na galijama). Turske vlasti dužne su izvršavati njegove presude. Patrijarh ima pravo na janjičarsku pratnju i zaštitu. U manjoj mjeri to isto pravo imaju i njegovi vladike.

Taj korisni savez Grčke Crkve sa sultanom imali su patrijarsi skupo platiti gubitkom svoje slobode. Svjetovna vlast grubo se miješala i u crkvene poslove. Svaki novi patrijarh imao je „otkupiti” svoje imenovanje tisućama dukata (v. bilj. 88). Tako se grčki patrijarh nalazio u skoro stalnoj nestašici novca. Da dođe do njega, naplaćivao je svoje izdatke od vladika, a ovi opet od popova i naroda.

Pošlo se i dalje: *grčka hijerarhija nameće svoje poreze kršćanima i drugih konfesija, dakako, i katolicima*. Za takvo presizanje uzimali su oni od sultana posebne fermane, koji su naređivali pokornost katolika i njihovog klera carigradskom patrijarhu i njegovim vlastima. Porez je bio mnogostruk. U početku samo jedan, kasnije raste po broju i težini plaćanja. Jedan vatikanski dokument¹²⁷ donosi da je pravoslavni episkop udario porez na osobu katoličkog svećenika, na katoličke obitelji, na svaku mušku osobu iznad 16 godina i na svako vjenčanje. Porez nije bio malen. Makarski biskup fra Marijan Lišnjić 1672. javlja Propagandi da patrijarhu treba plaćati godišnje po deset dukata na svakog svećenika i 100 dukata na biskupa¹²⁸. Povrh toga utjerivala se još tzv. bradarina, dozvola da smiju brijati bradu¹²⁹. U trebinjskoj biskupiji tražile su vladike od katolika šest raznih nameta¹³⁰. Jasno je da su se biskupi i franjevci iz petnih žila borili protiv tih teških i ujedno nepravednih nameta, jer kao „latin-milet” nisu dužni ništa davati „rumskom patriki”. Kod nesmiljenog utjerivanja takvih nameta znali su franjevci i katolički narod pasti u očaj. Junački i gdjekad prepredeno branili su se na turskim sudovima od takvih naleta patrijarha i vladika uz pomoć turske brahijalne sile. Obično su i uspijevali makar i nadčovječnim naporima.

Ovdje se više nije radilo samo o porezima nego i o priznavanju jurisdikcije grčke hijerarhije nad katolicima. Franjevački provincijal moli iz Rima za pomoć otplate duga od pet tisuća dukata samostanu Sutjeska uz dvadeset posto kamata. S pravom ističe da je taj dug nastao „da se ne podvrgnu skizmatskom patrijarhu koji traži da njih i sve katolike otkine od rimske Crkve i podloži svojoj jurisdikciji i obredu kao i neprestanim novčanim ucjenama tiranskog gospodara”¹³¹

Ovakovo sistematsko tlačenje katoličke Crkve trajalo je u Bosni preko dva stoljeća¹³² sve do 1767. Nalazi se i kod skoro svih pisaca koji su obrađivali taj odsjek crkvene po-

127 A. P., scritt. rif. 469, f. 294.

128 A. P., scritt. rif., sv. 490, 405 rv.

129 MATASOVIĆ Josip, Regesta Fojnicencia, Spomenik S. K. A., II, 53, Beograd 1930, br. 123, bilješka.

130 Trebinjski biskup Antun Primi piše Sv. stolici o šest različitih poreza vladici i navodi točno njihovu visinu, DRAGANOVIĆ, Massenübertritte, 68. – U manastiru Duži sačuvan je ferman Mahmuta I iz god. 1731. „Svećenstvo latinske Crkve u Bosni treba napustiti svoje ionako nevrijedne kanone i svoju odvratnu vjeru, priznati patrijarha i potpuno slušati njegove riječi koje se odnose na pravoslavnu vjeru i u stvarima zakona samo se na njega obraćati” Massenübertritte, 71; Glas.Srp. Kralj. Akademije, XI, 186.

131 A. P., Bosna II, f. 960.

132 JELENIĆ, Kultura i bos. Franj. I, 208–209. – DRAGANOVIĆ, Massenübertritte, 63–80. – PRELOG MILAN, Povijest Bosne, II, 156–162. – BUTURAC, spom. dj. 192–197.

vijesti u Bosni i susjednim zemljama kao M. V. Batinić, T. Smičiklas, D. Mandić, J. Buturac itd., te neki strani pisci kao Jastrebov¹³³ i Balan¹³⁴.

Umjesto daljnjih tumačenja upozoravamo na *naš dokument*, Sarajevo ili Vrhbosna 25. lipnja 1639. u prilogu ovog rada. Spis je važan i sadržajno težak. Piše ga biskup Lučić, očito u afektu, duboko povrijeđen događajima koji su se odigrali u njegovo vrijeme i u njegovoj Požegi s kojom je bio tako intimno vezan. Možemo dobro razumjeti njegovo uzbuđenje, skoro očaj, ali ne i opravdati teške izraze kojim on naziva izvjesne inovjerne protivnike davolskim oružjem i hereticima. Međutim on to gdjekada čini i prema drugima, kao npr. redovničkoj subraći fra Marinu Ibrišimoviću iz Požege i fra Andriji iz Kamengrada, koje također naziva davolskim orudem i hereticima.

Lučić piše kako se *patrijarh Ćiril Lukaris* iz Carigrada udružio s pećkim patrijarhom i poslao *kaludera Evrena* (Jevrem) iz manastira Duža kod Trebinja ili iz Zavale u Popovu polju, *učinjenog vladikom* i zaduženog da provede sultanov ferman kojim se podlažu patrijarhu svi fratri i katolici nastanjeni preko Save, Drave i Dunava. Jevrem nastupa vrlo oštro i lukavo. Bio je posebno preporučan veziru budimskom Džafer-paši, koga Lučić naziva smrtnim neprijateljem kršćanskog imena, kako su to iskusili primorski krajevi dok je on bio zapovjednikom turske ratne mornarice.

U Požegi Jevrem stiče moćne prijatelje, dajući im izvanredne poklone u zlatu i srebru. Postavlja odmah nekoga *Radojicu* svojim vikarom i savjetnikom te odmah pozove fratre i svjetovne svećenike kao i ugledne kršćane pred turski sud.

Svi ovi u jedan glas odgovoriše da nikada neće pristati na njegove zahtjeve. Svećenici se nisu usudili više pojavljivati u javnosti a i franjevci napustiše samostane i preobučeni dijeliše sv. sakramente skoro uvijek po noći.

Kad je *vladika stigao u Požegu*, ponada se da će lagano moći navući na katolike svoj porezni jaram. Imao je za sobom turske vlasti. Bude odlučeno da se fratri zatvore i vode pred velikog vezira u Budim.

Odmah uhvate tri franjevca našičkog samostana. Dovedu ih najprije u Požegu gdje ih premlate i bace u mračnu, smrdljivu tamnicu. Iz nje pobježe fra Petar Đurdević. Turci zatim pošalju svoje ljude u Našice i ovaj puta uhapsu pet fratara. Odvedu ih u Osijek da ih predaju spomenutom okrutnom *veziru u Budimu*. Da ih iskupe, fratri moradoše dati svu skupljenu samostansku milostinju za cijelu godinu od koje se samostan uzdržavao. Povrh toga zadužiše se kod odličnih muslimana da nadopune ucjenu. Uspiju osloboditi četvoricu braće, ali ne i petoga, fra Marijana iz Duvna, čovjeka sveta života. On s dvojicom uglednih kršćanskih laika bude poslan u Budim. Vezir zatraži 12000 reala, inače će ih zadesiti teške muke. Odgovore mu: mi nemamo ni 12000 sitnih jasprica, najmanjega novca, a kamoli 12000 reala.

133 JASTREBOV, Sadržaj fermana, koje je sebi izradilo katol. sveštenstvo prema pravoslavnom mitropolitu hercegovačkom i bosanskom, Glasnik Srpskog učenog društva, Beograd 1880. 401–419. On piše kako je osvajač Carigrada posebnim ugovorom dao grčkom patrijarhu opću vlast nad svim kršćanima u Turskom carstvu. Da toga nije bilo, piše on, pustili bi Grci i Srbi (patrijarsi) katolike na miru (spom. djelo 417).

134 BALAN, Le relazioni fra la Chiesa Cattolica e gli Slavi, Roma 1880. – Isti u Rimu, La Chiesa Cattolica.

Jednom od dovedenih kršćana, uglednom Miji Novoselcu, uspije pobjeći i doći u krajeve oko Đakova i Požege. Svuda je pripovijedao što se dogodilo i narod se uzbunio. Požeški kraj je nešto ranije trideset godina bio u stalnoj buni.

Mnogi se oboružavaju, ali ne toliko protiv Turaka, koliko protiv vladike Jevrema. Gomila oboružanog naroda stiže na sud pred turske vlasti i vladiku. U velikom uzbuđenju narod traži da linčuje vladiku. Turci ga sakriju u obližnju džamiju i po noći puste na slobodu. Međutim ga oružani buntovnici traže iz sela u selo i otkriju u Kuli kraj Požege (Tvrda sv. Jurja). Nadu ga u društvu s kadijom i pašinim čehajom, te grupom oružanih Turaka. Razjareni narod, a isto tako i vladika, izmjenjuju međusobno pogrde dok vladika ne trgne sablju pašina čehaje protiv bijesnog naroda ali bude ubijen iz kubura.

Kadija i čehaja uzmu od poginulog sultanove privilegije, oružje, nakit i odijelo. Mrtvo tijelo bude na licu mjesta pokopano od vladikinih istovjeraca koji su ga smatrali mučenikom.

Zbog ovog žalosnog događaja, kao i oslobođenja fra Marijana iz Duvna s drugom, moradoše fratri dati 3500 reala. Napustiše samostan i sakrivali su se dulje vrijeme po kršćanskim kućama i šumama.

Vladikin vikar Radojica s oružanim ljudima provali u Veliku sruši na samostanu troja vrata i opljačka ga zajedno s crkvom i sakristijom. Vraćajući se s ovoga posla, uhvate nekog mlinara kršćanina i oderu mu kožu na kajiše.

Biskup Lučić piše kako je Božja pravda, po njegovu uvjerenju, zadesila krivce. Sultan je zapovijedio kapidžijama da dovedu Džafer pašu iz Budima u Beograd; tu bude udavljen svilenom uzicom, a glava mu poslana u Carigrad. Požeški alajbeg (colonello) poludi. Radojica, zamjenik vladičin, bude osuđen na vješanje. Konačno se umiri i čitav kraj.

Pišući o svemu ovome, Lučić upliće jednu zgodu koja se dogodila tri godine ranije. Ticala se *don Šimuna Matkovića*, rodnom iz Olova, župnika u Mohaču, i njegovog druga u nevolji, don Ivana Brođanina. Umjesto Lučićeve priče donosimo izvadak iz pisma spomenutog don Šimuna iz Sarajeva 14. svibnja 1635, poslanog Propagandi u Rim:

„Pax Christi. Prisvitli gospodine! Mnogokrat otio sam pisati vašemu gospostvu, ali niesam mogao od velika progona i napas(t)i i muka kojim nas muče, i strava koje patimo od Cirila patriarke vladike; ako bude ova persekution durati jošte do tri godišta, znajte vaša gospostva da se neće moći katolik u Bosni i u Slavoniji i Ungariji održati. Sadañji vesir, koji posadi Cirila patrijarku, nato ufati nas tri sacerdotu i darža nas od mladoga božića do kandelore na ledu i sniegu da nam su spali nokti od prsta od nogu, gvozdje na ruku i na grlu; pojedanput s ledom vodu pismo i pomalo kruha crna (uzesmo); (jesmo) gdi nabijaju na kolje ljude, a druge pod palicama more, a treće sijeku, koje sam potpomagao pred smrt ispovedju i ponukovao da umru veselo; i sam sam bio odlučio karvuhu (krv) proliti, alli nektiše nas gubiti nego opako saopač[k]le konopcem svezali, bijući strangom po sijla¹³⁵, pod kolliena govoreći: daj blago! ti si obratio (narod) od Dunava do Kaniže kamoti, kamoti popovi i biskup od Rim pape? Cieniše: daj blago! Veće smo bili mrtvi nego li živi, a ištu što nemoremo datij, inako

¹³⁵ Sijla, treba silah ili bensilah, širok kožni pojas, v. ŠKALJIĆ, spom. djelo, 137.

nemoguće bitij, treba bij da činimo volju nji, i dadosmo ono što ištu: dvie tisuće i petnaest škudi. I sada u Sarajevu od Turaka uzimamo na kamatu i zalažemo braću i rodake, a popovi i fratri iz Sriema pobigoše, a mi tri popa se nahodimo; privlače nas Turci kakono vuci ovce. Koi otuda (iz Rima) dogju, oće da su gospodari: a kada vide suprotivštinu, tako bieže...”¹³⁶.

Postoje izvjesne manje razlike između izvornog don Šimunova pisma i izvješća biskupa Lučića, pisanog tri godine kasnije. Don Šimunovo pismo govori o sličnim progonima, izazvanim od patrijarha Ćirila Lukarisa. Pismo još oštrije osvjetljuje vrlo teške prilike i držimo da korekture imaju biti provedene u Lučićevu izvješću na temelju neposrednijeg iskaza samog čovjeka koji je osobno bio prošao tu Kalvariju.

Kolikom upornošću nastoji grčka hijerarhija narinuti svoje poreze i jurisdikciju katoličkim vjernicima u našim krajevima pokazuje nam činjenica da nakon nasilne smrti patrijarha Ćirila god. 1638.¹³⁷ već slijedeće godine stiže novi emisar sa sličnim turskim ovlaštenjima u Slavoniju. O tome govori završetak Lučićeve relacije u Rim. Ovaj put su se fratri bolje pripravili na doček svog progonitelja. Razlozima i darovima predobiše za svoju stvar domaće muslimane, osobito tri brata Ferizbegovića. Ovi primoraše poslanog vladiku da se pojavi na turskom sudu u Brodu. Turski prvaci, bezi i age – Lučić ih zove principi, ajani – optužiše ga da je došao pustošiti sultanovu zemlju, rastjerivati i pljačkati njihove kmete („vasciali” = „vazali”) i ostavljati njihove posjede prazne i neobrađene. Naprotiv, fratri sa svojim biskupom ne uzimaju silom ni od koga ništa, prose za ljubav Božju i propovijedaju narodu vjeru, kore loše običaje u puku, liječe bolesne i opsjednute. Napadnu vladiku da je „dinsuz” (bezbožnik), a njegovu pratnju da su „arsuzlari” (bezobraznici).

Najprije budu osudeni da isplate sudu sve što su digli silom od naroda. Na licu mjesta povale vladiku i nemilo ga izudaraju po tabanima dok nije krv udarila. Bace ga u tamnicu, a on po noći pobjegne, najvjerojatnije podmitivši tamničare, i izgubi mu se svaki trag. Više se nikad nije pojavio u sličnoj misiji.

Turci dadnu javnu pohvalu fratrima za njihov općekorisni rad. Obećaju im svu slobodu i zaštitu u njihovu pastoralnom radu.

Gornji slučaj našao je odjeka i u jednoj pjesmi iz XVII stoljeća. Donosi je Lašvanin u svom Ljetopisu¹³⁸. Prije Slavonije ovaj se vladika pokušao najprije nametnuti katolicima u Livnu, gdje umalo nije teško nastradao, zatim u Banja Luci i kasnije u Požegi, uvijek potpuno bezuspješno. Pjesma spominje i prije toga poginulog vladiku, ne navodeći ni imena ni okolnosti ubojstva.

Nakon ovih žalosnih događaja nastupio je jedno kraće vrijeme mir dok se opet u drugoj polovici XVII stoljeća ne ponoviše slični progoni od strane pravoslavne hijerarhije, ovaj put i u turskoj Hercegovini i Dalmaciji.

136 FERMENTŽIN, Acta Bosnae 422–423.

137 Patrijarh Ćirili Lukaris (1624–1638) bio od Turaka smaknut radi veleizdaje i šurovanja s ruskim carem (1638), v. JEDIN, spom. djelo V, 234.

138 JELENIĆ, Kultura i bos. franj. I, 193–194.

NUTARNJE PRILIKE I NEPRILIKE U CRKVI XVII STOLJEĆA KOD NAS

1. Crkvena organizacija na našem narodnom području turskom invazijom nije bila posve razbijena nego samo vrlo oslabljena i oštećena. U novostvorenom, iznimnom stanju najbolje se snašla franjevačka provincija *Bosna Srebrena*. Zahvaljući čuvenoj Ahdnami koju je milostivo podijelio osvajač Bosne sultan Mehmed II el Fatih fra Andelu Zvizdoviću, dobila je ona posebne povlastice za svoj opstanak i djelovanje. Pravo na zastupanje „latin-mileta” imaju isključivo franjevci, kao važan izvor ugleda i moći ali i teške odgovornosti za povjerene im vjernike.

2. Biskupe imenuje Sveta stolica saslušavši franjevačku provinciju, često i na njezin direktan prijedlog. Kao vrlo neugodan teret Sveta je stolica osjećala staru povlasticu ugarskih kraljeva da za svoje područje, ondašnje ili bivše, imenuju biskupe koje onda Sveta stolica potvrđuje ili zabacuje. Ti su biskupi često pravi „aulici”, vjerne skutonose svojih gospodara, više svjetovni nego duhovni knezovi. Oni paradiraju na kraljevskom dvoru i uopće nogom ne stupaju u svoje biskupije, ako su ove pod Turcima. Njihovim dijecezama upravljaju administratori, koje sami biskupi rijetko kada imenuju. To obično čini Kongregacija za širenje vjere, kratko zvana Propaganda, od svog osnutka god. 1622. za pape Grgura XV. Takvi dvorski biskupi „in partibus infidelium” teška su smetnja što Rim za njihova života ne može imenovati druge aktivne i stvarne pastire svog stada u turskoj zemlji.

Ali ni među takvima nije bilo uvijek sve u redu. Često su postojale razmirice i trvenja zbog granica njihovih dijeceza. Granice su često ostajale zamagljene i zaboravljene, osobito tamo gdje je bilo došlo do izmjene stanovništva. Biskupi su, u znanju ili neznanju, nastojali proširiti granice svojih područja i svoje jurisdikcije. Sveta stolica je mnogo puta imala neugodnu zadaću da rješava granične sporove biskupa koji su otežavali ionako teške pastoralne prilike u krajevima pod vladom polumjeseca.

Umjesto mnogih primjera spominjemo samo parnicu između bosanskog biskupa fra Marijana Maravića i beogradskog fra Marina Ibrišimovića o granicama u Slavoniji i Srijemu. Kongregacija nalazi da je parnica o njima dugotrajna, još iz vremena njihovih predšasnika, što je dovoljno poznato iz prijašnjih akata. Dekreti su u toj stvari više puta mijenjani pa ne preostaje drugo nego da se obje stranke pozovu pred tajnika Kongregacije, Mons. Ingolija, i da dugotrajni spor konačno zaključe jednim sporazumom.¹³⁹ Ipak oko bosanskih granica i dalje muti biskup Maravić.

139 A. P. Acta 9. 12. 1647. zaključak Kongregacije za širenje vjere, a formalni dekret izdan 11. 01. 1648. u sporu između spomenute dvojice biskupa (lett. rif. vol. 320, f. 60 rv.) odredio je da bosanski biskup Maravić zadrži župe u Bosni do Save, beogradski biskup fra Marin Ibrišimović stare granice iz god. 1633., a skradinski biskup fra Pavo Posilović dobiva per modum provisionis Slavoniju između Save i Drave, koju je dotada administrirao bosanski biskup, znači bez srijemskog vikarijata. Beogradski biskup za svoje uzdržavanje umjesto kanonske četvrtine dobiva župu Dragotin u duhovnu i materijalnu upravu. – Odluka iste Kongregacije od 11. 05. 1633. postavila je granice između administratora Bosne biskupa Ivkovića i administratora smederevske biskupije mons. Masarecchija na Dravu i trgovište Osijek, ostavljajući Srijem pod upravom prvoga i poništavajući svoju odluku od 20. 11. 1623. (Buturac, spom. djelo 82/83). Ta zadnja odluka ostavljala je fra Tomi Ivkoviću zapadni Srijem do linije Osijek-Bosut (Hamson), BUTURAC, spom. djelo 75, 76. Dakle, neprestane promjene i nesigurnost koje se osnivaju na tvrdnji da je Slavonija nekad pripadala Bosni.

Često se čuju tužbe da biskupije dulje vremena ostaju nepopunjene i da kanonske vizitacije gdjekada izostaju. Bivši provincijal fra Martin Brguljanin piše u Rim 2. siječnja 1640. da je po svom povratku s generalnog kapitula u Rimu našao provinciju u miru i slozi (nakon tolikih potresa i nesporazuma), ali da su upravitelji zemlje, poslani od zajedničkog neprijatelja, okrutni barbari te da nikad gorih nije bilo i da su opljačkali samostane i jadne kršćane od svih njihovih dobara. Povrh svega dolazi još „pluralita di vescovi” (više biskupa) koja će biti konačna ruina provincije... što izaziva veliko mrmljanje u narodu.¹⁴⁰

Nesigurnost Rima u pitanjima dijeceza pod Turcima zorno nam pokazuje slučaj stjepanske biskupije (Ecclesia Stephanensis) u Albaniji. Biskup fra Dominik Andrijašević, ostavši bez biskupije u Albaniji, uspijeva uvjeriti Kongregaciju za širenje vjere da se ona zapravo nalazi u Donjoj Hercegovini, oko stare crkvice sv. Stjepana u Gabeli, i da njoj zapravo spadaju dijelovi trebinjske i makarske biskupije.¹⁴¹ (Andrijašević je suvremenik biskupa Lučića koji se također miješa u tude dijeceze kao u Srijem i južnu Ugarsku – pečujsku biskupiju).

3. Franjevačka provincija *Bosna Srebrena* odigrala je jednu od najeminentnijih uloga u povijesti katoličanstva u Hrvatskom narodu. Ona je mudro obnovila katoličku Crkvu u Bosni i sačuvala je, makar uz znatne gubitke, kroz sve orkanske periode krvi i progonstva. Tu joj izvanrednu zaslugu ne može nitko zanijekati. Kroz blizu 700 godina sljubila se s pukom Herceg-Bosne kao ni jedna druga institucija. Njezini sinovi u kobnim časovima znali su za herojstva mučeništva i samouništenja. Noseći darove milosti Božje u glinenim posudama krhke ljudske naravi, kraj čestih primjera ljudske bijede i slabosti, još je više zablistao sjaj njihove žrtve.

Bosanski franjevci gledali su u provinciji jednu od vrhunskih vrijednosti. Vidjeli su u njoj na konkretan način Crkvu Božju i ispaćeni bosanski puk. Žigovi bosanskih župa i kapelanija još u XIX stoljeću nose nerijetko sličan natpis kao onaj na Kupresu: *Capellania de Kupris in regno Bosnae*. Starac Lučić na nešto neobičan način ne zaboravlja napisati u Rim u svom izvješću; „Biskup Drivasta i apostolski vikar svih crkava u Bosanskom kraljevstvu.” Ponizni bosanski ujak svom dušom voli u liku Bosne Srebrene ne samo Crkvu nego i narod iz kojega je potekao, i uzvišeni dar demokratske slobode jer i njegov skromni glas, uz glasove subraće, utječe na odluke i budućnost provincije.

Odatle njegova snaga i snalažljivost u svakoj prilici. U Osmanlijskom carstvu vrijedi ona riječ: kud god Turčin s ćordom, tuda fratar s torbom. Ne samo s torbom nego i sa župom. Tukulja u južnom predgrađu Budimpešte i Segedin na Tisi inkorporiraju se sutješkom samostanu. On ispunjuje svoju povijesnu dužnost, da se poslužimo Gotheovom riječju, *mit Menschen Witz und Menschen List*, s ljudskom mudrošću i ljudskom prepredenošću. Ivo Andrić na jednom mjestu¹⁴² (slikovito prikazuje neuništivost brkatog bosanskog fratra u očima njemu nimalo sklonog paše: „Kad propane i potone sav svijet i sve države, vjeruj, ovi će fratri isplivati, kao zejtin, po vrhu”).

140 FERMENDŽIN, Acta Bosnae 430.

141 DRAGANOVIĆ, Tobožnja stjepanska biskupija – ecclesia Stephanensis – u Hercegovini, Croatia Sarca 1934, 29–58.

142 Za logorovanja, u zbirci *Nemirna godina*, Sabrana djela 5, Sarajevo 1976, 15.

4. Nesnosne političko-socijalne prilike u sultanovoj državi, daljina od Rima i sve veći broj privilegija te slični drugi čimbenici negativno su utjecali na duh i disciplinu jednog dijela braće. Javila se nesloga i strančarenje, ispoljile se neobuzdane ljudske ambicije i pokoji znak izrodene demokracije. To dobro ilustrira „mrski slučaj” (casus exsecrabilis) pri izboru novog starješinstva provincije god. 1637. Fra Marijan Maravić iz Olova, pomoću svog bogatog brata Franje i drugi put pomoću moćnog Turčina Sinanovića, koji mu je možda bio rođak, spasio je dva samostana iz grdnih neprilika. Zato je dobio gvardijanat u Olovu.

U drugom slučaju zatražio je da bude izabran za provincijala. Dobio je garancije, ali kapitularni oci ne htjedoše izvršiti obećanja. Nato Sinanović posla poznatog siledžiju Hazur Ćevana koji razepne svoj ĉador pred vratima kreševske crkve, gdje se vršio izbor i izjavi da odatle ne odlazi dok ne vidi Maravića kao provincijala, što se i dogodi¹⁴³. Nastade i raskol u provinciji kada nezadovoljnici izabraše svog provincijala fra Iliju Drnišanina. Ipak se raskol stiša, ali Maravić imade sav definatorij protiv sebe. Optužen od subraće zbog simonije u oba slućaja izvrsno se u Rimu obranio pomoću vizitatora fra Pave Pellizzera iz Rovinja, koji mu je, doduše, dosta prigovarao, ali ga i branio kao sposobna, za provinciju potrebna ćovjeka. Kongregacija naće „diplomatsko” rješenje: ostavi Maravića kao provincijala, najviše zbog Turaka, ali ne odbaci ni fra Iliju Drnišanina pune tri godine, ostavivši ga do isteka njegova trogodišta, što ne znaći da je on ušao u službene popise bosanskih provincijala. Maravić je bio ukoren i kaźnjen, ali nije bio maknut. Kasnije je bio imenovan duvanjskim biskupom (1645) i poslije bosanskim (1647–1660), pa ga Farlati¹⁴⁴ kao takvoga mnogo hvali. Rim ipak smatra potrebnim da putem nuncija u Beću obavijesti cara, koji ga je imenovao biskupom, da ga Maravić krivo informira¹⁴⁵.

5. Tijekom duge i mućne povijesti franjevaćka provincija Bosna Srebrena uspjela je rješavati vrlo teške, naoko nerješive probleme. Poćelo se stvarati mišljenje da je ona sama, kao nitko drugi, na visini svoje zadaće u Bosni. Pridolazak svećenika koji ne bi bili franjevci, i to ove provincije, samo bi njezine probleme zamrsio i otežao, a u zemlju unio opasna trvenja i nepotrebne svade. Tako se postepeno radio duh isključivosti, koji je težio prema monopolizmu. Bosna je živjela svojim posebnim životom pa se slabo uzimalo u obzir želje, direktive i naloge Svete stolice. To se jednako tako ticalo dolaska i opstanka drugih redovnićkih zajednica kao i svjetovnog, biskupijskog klera.¹⁴⁶

Dominikanci su u XIII stoljeću imali isključivo pravo misionarenja kao i istraźivanja vjere u Bosni i održali su ga ćasno i mućeništvom blagoslavoljeno punu stotinu godina. Nama поблиže nepoznatim procesom u Avignonu za vrijeme pape Ivana XXII oni

143 Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae Ordinis S. Francisci Serafici, Starine JA, Zagreb 1890, 23. – BOŽITKOVIĆ, spom. dj. po Liber archivalis XXVII. – MANDIĆ s uspjehom ispravlja kronologiju samog događaja i niza tadašnjih provincijala, Franj. Bosna 182, 183.

144 Illyricum Sacrum IV, 82.

145 THEINER, Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia, Zagreb 1875, II, 213.

146 DŽAJA Miroslav, S Kupreške visoravni, Slav. Brod 1970; Popovi glagoljaši na Kupresu 226 ss. posebno Don Jakov Ćotić u Rastićevu, 234–237, te Don Ante Budimir 232.

su bili zamijenjeni isto tako prosjačkim redom sv. Franje, pokorivši se do kraja odluci Svete stolice. Uloga domaćeg biskupijskog klera, koji se služio slavenskim jezikom u bogoštovanju, ostala nam je kod toga neosvijetljena. Znamo samo to da su tada oba spomenuta reda provodila latinizaciju bosanske biskupije.

Već pod Turcima, početkom XVII stoljeća, dolaze u naše krajeve isusovci. Za to je zaslužan o. Bartol Kašić, pisac prve gramatike hrvatskog jezika. Isusovci se ne zaustavljaju u Bosni nego u Beogradu, Banatu, Bačkoj i Baranji. Biskup Lučić, inače čisti pastoralac bez više naobrazbe, ne gleda ih dobrim okom. Četiri isusovca u Baranji on naziva „ignorantima” i tuži u Rim zbog uvođenja svjetovnjaka u krštenje djece gdje nema svećenika te izvjesne tolerancije glede starog kalendara.

Radilo se tu u prvom redu o *popovima glagoljašima* koji su primali svoju skromnu izobrazbu u Dalmaciji. Za školovanje franjevačkog svećeničkog podmlatka požrtvovano se brinula provincija po svojim samostanima za početne nauke i za njihov nastavak, osobito kod onih darovitijih, po samostanima i crkvenim učilištima u Italiji, a od XVIII vijeka dalje i po zemljama Ugarske i Austrije. Za naraštaj novih svećenika-glagoljaša brine se gdjekada poneki benevolentni biskup, a u pravilu tek njihovi siromašni roditelji koji sami jedu sijerkov kruh. Posvećuju se za svećenike ne na naslov biskupije ili službe nego isključivo obiteljskog patrimonija (imetka) što ga upisuju rodaci i dobročinitelji da bi ti bogoslovi uopće mogli biti redeni. Glagoljaše daje najviše livanjski i duvanjski kraj te zapadna Hercegovina.

Dok je vladala nestašica svećenika, glagoljaši su bili dobrodošli, a inače samo tolerirani. Župnici nisu mogli postati nikad. Ostajali su čitav život neke vrste nižih kapelana, redovito vezani za svoje rodno selo. Za njih se trebao brinuti biskup koji je u pravilu franjevac, ali nikada za njihovo školovanje i uzdržavanje. Oni su siročad Crkve, nikad ravnopravna s latinskim svećenicima. Smatrali su ih „jezgrašima”, jer da poznaju samo jezgru kršćanskog nauka. Usprkos tomu bili su to revni i pobožni svećenici među kojima ne poznajemo ni jednog jedinog otpadnika od vjere, pogotovo ne na neku nekršćansku sektu. Kršćanski ih je puk volio, pomalo sažalijevao i smatrao svojim pravim narodnim svećenicima, često i onim od pluga i motike.

Bilo je biskupa koji su o njima vodili brige, ali i takvih koji su ih željeli dokinuti.¹⁴⁷ To je konačno i učinio inače revni biskup fra Augustin Miletić (1813–1831). Obrazložio je svoju odluku tako da glagoljaši nemaju dovoljno bogoslovnih knjiga na hrvat-

147 Biskup fra Grgo Ilijić (1798–1813), „po naravi prestrog i samovoljan... nikada nije prestao biti praktičnim redovnikom. No zato nije mrzio svjetovni kler. Ali kako glagoljaši bijahu na odviše nisku stepenu naobrazbe, niti se u pomanjkanju glagoljaške bogoslovne književnosti bijahu u stanju popeti na viši nivo bogoslovne naobrazbe, povede se za biskupom Bogdanovićem te odluči glagoljaško svećenstvo zamijeniti latinskim. Na to ga je bodrilo što se prosti narod nekim staroslavenskim izrazima ismjejavao i što je u tome nazrijevalo posebnu ljepotu, kada budemo” svi jednakzi u sluzbi Boxioj”... Darom cara Franje II od 150 cekina pošalje nekoliko mladića, uglavnom Dalmatinaca, u bogosloviju u Padovu. Oni iškolovani „ne dostojše se u Bosnu ni zaviriti. Ogorčen ovim neuspjehom ponovno se posveti reformaciji već postojećih glagoljaša”. Uzalud je dvaput predlagao u Rimu da se odobri poseban kalendar za glagoljaše. God. 1813, kada je zabrana da nitko „ne uči nashki Missu govoriti” još bila u svoj svojoj snazi i kada se ionako malen broj glagoljaša uslijed ove zabrane iz dana u dan smanjivao. JELF- NIĆ J., Biobibliografija Franjevaca Bosne Srebreničke I, Zagreb 1920, 171–172.

skom jeziku za svoju službu i naobrazbu. Bio bi to objektivno opravdan razlog, ali subjektivno nikako. Nije to bila njihova krivnja nego krivnja onih koji su se za njih s crkvene strane imali brinuti, u prvom redu biskupa. On je to mogao učiniti bilo sam bilo po drugim, za to sposobnim osobama, ako je doista htio da ima svoj biskupijski kler. Upravo se o tome i radilo. Njemu taj kler nije uopće trebao, bilo zbog prevelikog latinaštva bilo zbog „jedinstvenosti” svećenstva, odnosno spomenutog monopola. Zadnji glagoljaš Don Jozo Lučić umire 17. 06. 1839. u Foči, kod Dervente.

Neki pisci kao PETROVIĆ fra Leon¹⁴⁸ i spomenuti DŽAJA fra Miroslav¹⁴⁹ ističu kako su franjevci po župama dobrim okom gledali na glagoljaše i lijepo se s njima slagali. Isto tako i neki biskupi, kao fra Marijan Lišnjić i fra Marko Dobretić, koji je čak napisao i moralni priručnik *Kratko skupljenje čudoredne i moralne bogoslovice svrhu 7 katoličanske Crkve sakramentah* (1782). Po njemu su glagoljaši pred apostolskim vikarima polagali svoje ispite. Postojalo je također *Bogoslovje djeloredno split-skog biskupa Antuna Kačića* (1729). Da se je htjelo sačuvati glagoljaše, mogla su se ta djela ponovno tiskati ili dati napisati još bolja.

Priznajemo, popovi glagoljaši trebali su temeljitu reformu. Međutim, koji ljudski elemenat u Crkvi ne treba obnovu, i to razumnu i realnu koja počinje od mladih ljudi kao najpodesnijih za tu stvar, a kasnije i onih starijih.

Glagoljsko bogoslužje bilo je udomaćeno u svim hrvatskim krajevima u susjedstvu Italije kao sigurna obrana narodnog jezika i svijesti čak tamo od vladara naše krvi i Bašćanske ploče. Glagoljska služba Božja po rimskom obredu bila je jedino kod Hrvata ljubomorno sačuvana u cijeloj zapadnoj Crkvi kao ponos i dragocjena povlastica našeg ispaćenog i često prezrenog naroda.

JELENIĆ fra Julijan¹⁵⁰ pokušava riješiti dokinuća glagoljaša u Bosni slabo uvjerljivim razlozima. Već ih je biskup Miletić iznio Svetoj stolici: njihov jezik, koji i sami ne razumiju, izaziva smijeh u narodu, zatim oni traže da budu priznati misionarima u cijeloj Bosni. To bi bilo posve nepotrebno jer su oni, kao kapelani, već takvi. Istina je, međutim, da su oni posebne vrste kapelani, vezani svojom službom na svoje rodno selo, čak ne ni na svoju župu, osim u slučaju potrebe kada ih za to zove župnik.

Treći je razlog, kako izgleda, bio odlučujući: za glagoljaše se zauzeše seoski knezovi livanjskog, duvanjskog, kupreškog, ramskog, mostarskog i ljubušskog kraja. Riječ „knez” bila je prevedena kao „conte”, grof ili knez, što je slučaj i u mnogim drugim dokumentima Sv. stolici iz naših krajeva. Kad je Miletić rastumačio da se tu radi o običnim seoskim knezovima, Kongregacija je uzela stvar u ozbiljniji pretres i konačno, uz pomoć drugih razloga koje smo prije dotakli, zapečatila sudbinu popova glagoljaša. Čudno da se nije sjetila i drugih takvih slučajeva kao npr. biskupa „knezova” Tome i Benedikta Medvjedovića iz Popova polja koji su preveli svoje prezime sa „Orsini” i tako postali „rođaci” jedne od najodličnijih kneževskih obitelji papinskog Rima, ili kandidata za

148 L. P[etrović], Popovi glagoljaši, Kalendar Napredak, Sarajevo 1936, str. 86–95.

149 M. DŽAJA, Popovi glagoljaši na Kupresu, u djelu *S Kupreške visoravni*, Sarajevo 1970, str. 226–237.

150 J. JELENIĆ, Položaj glagoljaša, u *Kultura i bosanski franjevci*, sv. II, Sarajevo 1915, str. 85. i dalje.

biskupsku stolicu Đure Paleologa – potomka carske bizantske dinastije – alias Pranjića! Za dokinuće glagoljaša treba tražiti ozbiljnije dublje razloge.

Jedan od takvih, možda najozbiljniji, jest slijedeći: za priproste, nezaštićene glagoljaše na kraju nije bio nitko: ni većina apostolskih vikara otomanske Bosne, ni provincija Bosne Srebrene, konačno ni sama Rimska kurija. Ta je tada bila posve latinaška i za Balkan je spremala misionare svjetovne svećenike, odgojene u njezinim zavodima u Italiji.

6. Preostaje još da dotaknemo temu odnosa bosanskog biskupa, odnosno apostolskog vikara i uprave Bosne Srebrene (provincijala i definatorija, provincijalnog vijeća). Ti su odnosi bili dosta često pomućeni, premda je mnogo puta upravo provincijal postajao biskupom. Kao provincijal on se borio za vlast s biskupom, a kao biskup nastavio borbu s provincijalom, samo s druge strane barikade. Radilo se tu o jurisdikciji nad istim osobama, međusobno nedovoljno razmeđenim. Bosna je stoljećima živjela svojim posebnim životom, na koji se bila posve priučila. Franjevci, a ne biskup, zastupali su kršćanski narod pred turskim vlastima. Brigu za odgoj mladog klera preuzela je provincija i biskupu stavljala na raspolaganje nove generacije mladog klera, svakako redovničkog. Provincija je uzdržavala samostane dobro organiziranim приходima sa župa, slično tako i biskupa samog, ukoliko je to bilo neredovito ili nedovoljno provideno iz Rima. U takvim prilikama bila je biskupska funkcija i vlast zasjenjena i potisnuta u pozadinu. Biskup je mnogostruko trebao provinciju, ona njega mnogo manje: za redenje mladih svećenika, za posvećivanje ulja i crkava.

160 godina nakon smrti biskupa Lučića izbio je sukob između uprave provincije i samosvjесnog biskupa fra Grge iz Vareša, konkretno zbog slučaja otejepljenja Koraća kao nove župe od matice u Velikoj (kod Dervente), sve bez pitanja i privole provincijalata i protiv normi postojećeg prava. Slučaj je prijetio da se izvrgne u principijelni sukob. Provincija, svjesna svojih zasluga i povlastica, tražila je iz Rima da provincijal još za života apostolskog vikara bude proglašen apostolskim prefektom bosanske misije. Stvar je odmah zapela na generalu franjevačkog reda.

Prigodom slučaja Koraće piše definatorij Bosne Srebrene biskupu Ilijiću (1804):

„Vaše je presvijetlosti u ovoj misiji *samo blagoslivati i posvećivati* (solummodo benedicere et sanctificare), a definatorija *ravnati i za opće se dobro brinuti* (Definitorii autem est regere ac bono communi prospicere)”. Definatorij ima providati župe svećenicima koliko je to moguće, a biskup potvrđivati.

Jelenić¹⁵¹ naziva ovaj korak definatorija energičnim, a na prijavu biskupa Ilijića Kongregaciji koja po svom delegatu fra Augustinu Miletiću „stade uz bosanske oce i zaključiti da se više župe ne cijepaju bez savjeta i privole provincijalnog ministra i otaca definitora redodržave”.

O rješenju iz Rima na energični korak definatorija znamo samo ono što je Jelenić o tom objavio. Kongregacija je „stala uz bosanske oce” samo u pitanju cijepanja župa bez znanja i privole provincije, protiv ustaljenog prava u Bosni. To se, međutim, ni pošto ne odnosi na „pravo definatorija da vlada i provida opće dobro”, bez biskupa ko-

151 J. JELENIĆ, spom. djelo, str. 81–82, bilj. 2–4.

jemu ostavlja samo da „blagosliva i posvećuje”. To ne bi bilo u skladu s hijerarhijskim ustrojem Crkve niti s ulogom i vlašću biskupa u njoj, pa tako Rim u takvoj stvari nije „mogao stati uz bosanske oce”.

Letimično smo iznijeli neke važnije nutarnje poteškoće s kojima se susretala katolička Crkva pod Turcima u našim krajevima, posebno u XVII vijeku. Potrebno je neke od njih ponešto nadopuniti i razjasniti.

Prvi faktor tog vremena u Crkvi kod nas bila je provincija Bosne Srebrenne (Bosna Argentina). U njoj su izbile teške razmirice i sukobi koji su trajali preko 20 godina, a dijelom su se ticali biskupa Lučića, i protiv njegove volje. Vodili su ih, uglavnom, ljudi „manje podobni” za više časti i vlasti u Redu i u Crkvi, kako smo gdjekada i vidjeli, ljudi sposobni i dobrih živaca, ali manje crkvenog i redovničkog duha koji su svakako htjeli da postignu važne, odlučujuće službe na crkvenom polju u Bosni. Dakako, bilo je tu i objektivnih razloga za neslaganje, ali ti su bili više izlika nego stvarni povod za dugotrajne sukobe. Prostor između turske vlasti, privilegija ugarskih kraljeva da imenuje biskupe na svom stvarnom ili bivšem području te rimske Kongregacije za širenje vjere bio je dovoljno širok za intrige i bezobzirnu borbu između gdjekada sebi sličnih kandidata.

Provincijal Nikola Brajković, izmoren i obeshrabljen teškim i dugotrajnim razdorom u provinciji, nakon općeg kapitula franjevačkog reda u Rimu god. 1635. nije se kanio vratiti u Bosnu, ali je to ipak učinio da i nehotice ne pogorša prilike.¹⁵²

Provincijal fra Martin Brguljanin god. 1633. brani Bosnu Srebrenu na Kongregaciji od optužbi protivnika koja ih drži „neposlušnim, neukim i žalosnim redovnicima” pokazujući na njihove 200-godišnje zasluge za Crkvu, 60 obnovljenih crkava i 17 samostana, te plejade mučenika sve do najnovijeg vremena,¹⁵³ a sada bi netko htio da uživa njihov trud.

U provinciji su se pojavili separatistički elementi koji bi željeli cijepati Bosnu Argentinu. Fra Stjepan Mihajlović, koji se proglašava neutralnim u takvim borbama, ipak piše da se bosanski samostani smatraju prvorođencima, dok su ostali (slavonski) samostani samo „djeca ropkinje”. Otvoreno izjavljuje 5. 06. 1964. da Slavonija neće primiti čak ni biskupa koji bi došao iz Bosne.¹⁵⁴ (Nepomirljivi fra Marin Ibrišimović samo par dana kasnije javlja u Rim kako Slavonci trpe progone, tiraniju i nepravde Bošnjaka te „otimaju skoro svu milostinju našeg kraja”).¹⁵⁵

Slične tužbe pišu se u Makarskoj 2. 02. 1646. „ispred 120 fratara iz Hercegovine” koji su već više puta tražili svoje odjeljivanje od bosanske provincije iz više teških razloga, a među njima i to što Bošnjaci zadržavaju za sebe darove španjolskog kralja u odjeći, zatim to što novac skupljen za turske ucjene pojedinim samostanima drže kod sebe i ne daju samostanima u Primorju i što čast provincijala i drugih službi u provinciji

152 BOŽTIKOVIĆ, spom. djelo 68.

153 FERMENDŽIN, Acta Bosnac 411, br. 1308.

154 A. P., Scritt. rif. vol. 56, f. 144.

155 Kao gore, vol 56, f. 250.

zadržavaju uglavnom za sebe, iako Hercegovina ima dovoljno ljudi dostojnih takvih časti te konačno i naročito što „silom i turskom pomoći uzimaju naše župe bez kojih ni na koji način samostani u Hercegovini (tj. u Primorju) ne mogu opstati, a oduvijek su po našem znanju pripadale tim samostanima.” Provincijal ih smatra izopćenim, a oni ponizno mole za sebe i za „Prikosavlje” (Slavoniju) poseban komesarijat s vlastitim starješinom.¹⁵⁶

Čini nam se da se ovdje ne radi o čisto lokalnom patriotizmu. Ipak, moramo staviti svoju primjedbu u korist Bošnjaka, što ne znači da želimo opravdati neopravdano. Čisto bosanski dio provincije Bosne Srebrene kao matica i središte svih ostalih dijelova imao je, prirodno, snositi teže udarce i teža i trajnija turska potraživanja, koja su stvarno bila nezasitna. Zato je i morao raspolagati većim sredstvima i većim autoritetom nego drugi krajevi, a to je stvar vrlo osjetljiva koja je mogla izazvati sumnje i prigovore, i izazivala ih je.

Prostor ne dopušta da još dalje ulazimo u nabačene probleme kao što su odnosi Bosne Srebrene i područnih biskupa, skoro odreda franjevac, među kojima je i čitav niz izvrsnih i požrtvovnih pastira naroda Božjega. Isto tako ne možemo govoriti o odnosima redovničkog biskupijskog svećenstva te odnosu međuredovima u našim zemljama pod sultanovom vladom.

O biskupima i njihovim trvenjima oko nesigurnih granica njima dodijeljenih područja već je bila riječ. Više puta bilo je žalbi na njihov preveliki broj, i to ne samo od strane bosanskih provincijala nego i od biskupa samih, kao npr. od Petra Kačića i Masarecchija. Ovaj posljednji prostodušno i naivno piše u Rim: „Prepirke oko jurisdikcije nastaju tamo gdje ima biskupa; gdje ih nema, nema ni svađa”.¹⁵⁷ Eksprovincijal fra Mijo Bogetić „iz Hrvata” piše tajniku Kongregacije u Rim, 18. 08. 1646: „Mnogobrojnost biskupa u ovoj provinciji neće donijeti drugo nego zbrku i rascjepe među ovim siromašnim katolicima”.¹⁵⁸ Fra Martin Brguljanin još je odlučniji u svom pismu u Rim, 2. 01. 1640.: „Vjerujte mi, ova višebrojnost biskupa bit će konačna propast (ultima ruina) ove provincije”.¹⁵⁹ Međutim, on smeće s uma koliko su vremena pojedine biskupije znale ostajati bez biskupa, a čitave zemlje, među kojima i Bosna, po pola stoljeća i više bez biskupskog pohoda i krizme vjernika.

Na kraju, ne treba zaboraviti ni tešku nestašicu klera koja je vladala u raznim krajevima zemlje i rađala katastrofalnim posljedicama (Crna Gora, trebinjska biskupija). To nije bio slučaj Bosne koja je redovito, uz manje iznimke, bila dobro snabdjevena klerom. U Srijemu i, posebno, još daleko u južnoj Ugarskoj vjernici su u velikoj mjeri ostali bez svećenika. To nam živo stavlja pred oči već spomenuti misionar iz Bosne — don Šimun Matković. On je, uz pogibao života od Turaka i onih koji su njima znali služiti, u 13 godina svog djelovanja u Bačkoj i Srijemu krstio preko 20.000 djece do i iznad deset godina.¹⁶⁰

156 MANDIĆ D., Hercegovački spomenici franjevačkog reda iz turskog doba, Mostar 1934, I, br. 133, str. 137–140.

157 A. P., Visite e Collegi vol. I, 62.

158 MANDIĆ, Hercegovački franj. spomenici I, br. 137, str. 152.

159 FERMENDŽIN, spom. djelo 430, br. 1330.

160 VANINO M., Vrela i prinosi I, 85.

Dva vanjska faktora u povijesti katoličke crkve u Bosni

Potrebno je barem na najkraći način nešto reći i o pravnom položaju kršćana u Osmanlijskoj državi. Kršćani i Židovi imali su u njoj zajamčen legalni opstanak. Bili su tolerirani, daleko od svake ravnopravnosti. Osvajač Damaska (635) sultan Omar-al-Chatab donio je odmah odredbe o nemuslimanskom življu u svojoj zemlji pod imenom Kanun-i-raja.¹⁶¹ Sadržavao je razne restriktivne i diskriminantne propise protiv židovskih i kršćanskih podanika na korist muslimana. Taj kanun ostaje na snazi u nešto ublaženom obliku i u Turskom carstvu. Uz vrlo osjetljive razlike u poreznim obvezama za jednu i drugu skupinu, kako smo vidjeli, bilo je tu i niz ponizujućih propisa za inovjerno stanovništvo: morali su nositi odjeću druge boje i oblika nego muslimani, nisu mogli biti svjedoci na sudu, na putu pri susretu s kojim muslimanom morali su sjahati, pozdraviti prolaznika i pričekati u prikrajku dok taj ne prođe te onda opet uzjahati i nastaviti svoj put. Kad musliman uđe u nečiju kuću, inovjerac ima ustati sa svog sjedala i prepustiti ga muslimanu. O diskriminaciji u čisto vjerskim stvarima, osobito u javnosti, nepotrebno je ovdje i govoriti.

Sudstvo u Turskoj, iako vjersko-državnog značaja, nije država uzdržavala. Plaćale su ga stranke koje su se parbile, pa je kod besavjesnog kadije dobivao parnicu onaj tko je više plaćao.

Ovakvo ustrojstvo i zakonodavstvo sačuvalo se velikim dijelom sve do konca turske uprave u Bosni i Hercegovini.

Nakon ovog letimičnog osvrta na stanje kršćana i nemuslimana uopće u sultanovom carstvu ostavili smo polje nutarnjih prilika katoličke Crkve da se na kraju zabavimo s dva vanjska faktora o kojima je već bilo govora pod izvjesnim vidnim kutom i koji su izvršili znatan upliv na katolički elemenat, osobito u 17. vijeku. To su islam i pravoslavlje. Prvi je još početkom tog stoljeća doživio zadnji masovni priliv katolika da kasnije ostanu tek sporadični prelazi, češći ili manje česti, razumljivi u povlaštenoj muslimanskoj sredini i državi.

Vrlo brzo nakon osvojenja Carigrada (1453) dobili su pravoslavni Grci, organizirani u Carigradskoj patrijaršiji, povlašten položaj u Osmanlijskom carstvu među drugim kršćanskim konfesijama („Rum--Milet”, „rimski narod” po Novom Rimu tj. Carigradu). Slijedili su ih i Srbi („Sirf--milet”, „srpski narod”) nakon obnove pečke patrijaršije (1776) za Mustafe III, odnosno njezina nasilnog sjedinjena s carigradskom.¹⁶² Dogodilo se to zbog političkog i revolucionarnog šurovanja patrijaršije s ruskim, odnosno austrijskim carom. Dotle su katolici bili optuživani kao zakleti neprijatelji sultanove države, odnosno sljedbenici pape. Zato su bili čak sultanovim fermanom pozivani¹⁶³ da se podlože pečkom metropoliti Simeonu i da plaćaju sve crkvene poreze (1693):

„Usljed te zamolbe nalažem da imadu svi u gore rečenim kotarima stanujući Latini, Madžari, Šokci, gardijani, Arnauti i ostali kršćani osim godišnjih državnih daća također

161 HAMMER J., Das Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, II Bd., Wien 1815, 183–186.

162 R. GRUJIĆ, Pečka patrijaršija, u (Stanojevićevoj) Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenskoj, Zagreb 1928, III, 389–399.

163 G. Z. M., Sarajevo 1908, 115. „Tri turske listine manastira Duži.

i mitropolitu spadajuće milostinje, pristojbe za vjenčanje i sve ostale mitropolitu spadajuće pristojbe plaćati i po običaju i ustanovljenom zakonu davati; a ako bi se koji sveštenik tome protivio (a oni se protive jer da moraju ovakve pristojbe plaćati rimskom papi) da ga može mitropolit po svome običaju pokarati i da mu nitko na put ne stane.”

Da budemo konkretniji što se tiče područja Bosne i Hercegovine, zaustavit ćemo se kod najstarije katoličke biskupije, trebinjske, (1022) u području između Zahumlja i Duklje. Biskup i benediktinci u Čičevu kraj Trebinja bili su latinskog jezika, vjerni narod u biskupiji kao i na teritoriju Dubrovačke Republike služio se u liturgiji staroslavenskim jezikom. Već u doba Nemanjićke države za Uroša I trebinjski biskup Salvije bude protjeran,¹⁶⁴ a njegovi nasljednici dobivaju na poklon otočić Mrkanj do Dubrovačke Republike (odatle i novo ime biskupije mrkanjska ili trebinjsko-mrkanjska). Od pada Hercegovine pod Turke biskupi, većinom članovi redovničkih zajednica, ostaju na dubrovačkom teritoriju te svoju biskupiju rijetko i kratko posjećuju. Brojnog klera pomalo nestaje i narod postepeno i neopazice prelazi na pravoslavlje, služen od kaluđera novoosnovanih manastira u Hercegovini (XVI i XVII vijek). Oko misionara isusovca Giulia Mancinellija (1580 i ss.) skuplja se narod u masama kao nekad oko sv. Ivana na Jordanu, kasnije i manje oko dominikanaca J. Bonaldija u XVII st.¹⁶⁵ Na prilike u Hercegovini posebnu pažnju svratio je fra Dominik Andrijaš(ević), nesuđeni „stjepanski” biskup te fra Benedikt Medvjedović („Orsini”) koji 1629. javlja o konačnom prelazu na srpsko pravoslavlje jakih bratstava Bobana i Zurovića u dubrovačkom susjedstvu te župe Dračevica kod Hercegnovog.¹⁶⁶ Najteži udarac trebinjskoj biskupiji nanio je dubrovački nadbiskup Bernardo Larizzi, rodom iz Italije, svojom nesretnom idejom o latinizaciji slavenskog klera trebinjske biskupije kada je 1643. zatvorio Ilirski kolegij biskupa Tome Budislavića, rodom iz Nevesinja, i otpustio njegovih šest pitomaca.¹⁶⁷ Tada je biskupija bila skoro bez klera, dok su pravoslavni manastiri Zavala i Duži brojali po 75 kaluđera, manastir Morača oko 100, ne mareći mnogo za njihovu izobrazbu.¹⁶⁸

Velik dio XVII stoljeća u povijesti bosanskog katoličanstva spada u mučno, sudbonosno razdoblje nalik na ona „smutnaja vremena” ruske historije. Znakovi toga jesu par desetaka ubijenih franjevac, stotine zatvorenih i mučenih svećenika, dva naprosto iščezla s lica zemlje biskupa (fra Ivan Mihajlović Požežanin, skopaljski i fra Pavo Posilović Glamočak, skradinsko-duvanjski) te tjeskoba zadnjih masovnih prelaza na islam koji su zahvatili i neke najodličnije katoličke obitelji, onu biskupovu i onu provincijalovu, u istom kraju i nekako u isto vrijeme. Pod kraj stoljeća, u krvavom ratnom

164 FARLATI, spom. djelo VI, 291. – JIREČEK, Geschichte der Serben II, 22.

165 V. Trebinjska biskupija, Massenübertritte 24–36, posebno 27, 31. – DRAGANOVIĆ, Tobožnja stjepanska biskupija – Ecclesia Stephanensis u Hercegovini, Croatia Sacra 1934, 7, 29–58. – Isti; Donja Hercegovina prije 300 godina, Kalendar Napredak 1935, 135–141. – Isti, Zadnji katolici u okolici Trebinja, Kalendar Napredak 1936, 159–166.

166 A. P., Scritt. rif. vol. 492, f. 87. – B. PANDŽIĆ, De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi, Roma 1950, 117. – MANDIĆ, Etnička povijest 459.

167 VOJNOVIĆ Kosta, Crkva i država u Dubrovačkoj Republici, Rad JAZU, sv. 119, 67. – Opći shematizam katoličke Crkve u Jugoslaviji 1974, 240–241, 388.

168 A. P., Scritt. rif. vol. 416, f. 529 ss., vol. 492, f. 87.

periodu, izlazi iz Bosne četiri petine hrvatskog katoličkog življa. Susjedne, međusobno najbliže župe ostaju Banja Luka, Travnik, Tuzla i Kraljeva Sutjeska. Sačuvao se katolicizam uglavnom gorske iskonske Bosne da povratkom bjegunaca i novim doseljenicima s vremenom naraste na više od polovice svoje stare snage.

Uza sve navedene činjenice ne mislim tvrditi da je XVII vijek bio jedino ili možda najmučnije „vrijeme smutnji”. Lakše bi bilo ustanoviti koja razdoblja u povijesti katoličanstva u Bosni nisu to bila.